

Η ΔΙΑ ΤΩΝ ΑΡΕΤΩΝ ΑΠΑΘΕΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΑΓΙΟΝ ΜΑΞΙΜΟΝ ΤΟΝ ΟΜΟΛΟΓΗΤΗΝ

Υ Π Ο

ΧΑΡ. Γ. ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΥ, δ.Θ.

Ἐπιμελητοῦ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΑΙ

- Κ.ά. = Κεφάλαια ἀγάπης, PG 90, 960-1073.
Κ.θ. = Κεφάλαια διάφορα θεολογικά τε καὶ οἰκονομικά (Καὶ περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας), PG 90, 1177-1391.
Κεφ. Σ'. = Κεφάλαια Σ' (Περὶ θεολογίας καὶ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ) PG 90, 1084-1176.
Τόμ. δογμ. = Τόμος δογματικός, πρὸς Μαρίνον, PG 91, 9-285.
Λόγ. ἀσκ. = Λόγος ἀσκητικός, PG 90, 912-957.

Ὁ μελετητῆς τῶν ἔργων τοῦ ἀγίου Μαξίμου ἀντιλαμβάνεται ὅτι οἱ ἄροι ἀρετῆ-ἀπάθεια» ἀπαντοῦν συχνάκις ἐν αὐτοῖς. Ἡ μὲν ἀρετὴ, ὡς μέσον διὰ τὸν ἐπιθυμοῦντα νὰ ὑψωθῆ πνευματικῶς ἄνθρωπον, ἡ δὲ ἀπάθεια, ὡς πνευματικὸς σταθμὸς διὰ τὸν τῆς θεώσεως τελικὸν σκοπὸν τοῦ ἀνθρώπου.

Πορείαν δυσχερεστάτην πνευματικῆς τελειώσεως καλεῖται νὰ ἀκολουθήσῃ ὁ ἄνθρωπος, προκειμένου νὰ φθάσῃ εἰς τὸν εὐδίων τῆς ἀπαθείας λιμένα. Ἡ πρόοδος δὲ τῆς πορείας ταύτης παρουσιάζεται ἀνάλογος πρὸς τὴν πνευματικὴν πρόοδον τοῦ ἀνθρώπου.

1. Πρᾶξις τῶν ἐντολῶν. — Ἀπομάκρυνσις ἐκ τῶν παθῶν.

Ἡ ἐργασία τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ συμμόρφωσις τοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν θείαν διδασκαλίαν ἀποτελεῖ βᾶσιν στερερὰν, ἐπὶ τῆς ὁποίας θὰ οἰκοδομηθῆ ἡ πνευματικὴ ἀνύψωσις τοῦ νοῦ. Πρῶτον βῆμα πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἀποτελεῖ ἡ ἀπὸ τοῦ νοῦ ἀπόδυσις πάντων τῶν ὀχλούντων αὐτὸν παθῶν¹, τὰ ὅποια ἔχουν τὴν βᾶσιν καὶ τὴν ἀφορμὴν των εἰς τὸ

1. Βλ. Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, Κεφάλαια ἀγάπης I, 94, PG 90, 981B.

σώμα². Καλεῖται δηλ. ὁ ἄνθρωπος νὰ μὴ ἀκολουθήσῃ τὴν κίνησιν τῶν αἰσθητῶν· νὰ μὴ γίνῃ δούλος τῶν φυσικῶν τοῦ ὁρμῶν καὶ παθῶν, ἀλλὰ νὰ ἀκολουθήσῃ τὰ ὑπὲρ φύσιν. Τὰ ἀποτελέσματα παρουσιάζονται ἀνάλογα πρὸς τὴν ἐκλογὴν του: ὁ ἀκολουθῶν τὴν κίνησιν τῶν αἰσθητῶν ὑφίσταται καὶ τὴν φυσικὴν φθορὰν αὐτῶν καὶ συναλλοιοῦται μετ' αὐτῶν, ἐνῶ «ὁ ἀναστὰς τῆς ἐμπαθοῦς περὶ τὰ φαινόμενα διαθέσεως, τὴν τῶν φαινομένων ἔθυσε κίνησιν καὶ τὴν πρακτικὴν κατορθώσας ἔφαγεν ἀρετὴν»³.

Ἐχει λοιπὸν ὁ ἄνθρωπος τὴν εὐχέρειαν τῆς ἐκλογῆς: ἀκολουθῶν τὰ αἰσθητὰ καὶ μὴ πράττων τὰς ἐντολάς ὑφίσταται φθορὰν ψυχικὴν τε καὶ σωματικὴν, ἐνῶ ἀκολουθῶν τὰ ἀφθαρτα καὶ πνευματικὰ διατηρεῖ, ἕνεκα τῆς ἀνελλιποῦς πράξεως τῶν ἐντολῶν, παγίαν καὶ ἀμετάθετον τὴν περὶ τὸ καλὸν κίνησιν καὶ δὲν ἐπιθυμεῖ πλέον νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰς ἐν πάθει ἀμαρτίας⁴. Ἡ ἀρετὴ γίνεται βίωμά του καὶ εἶναι του καὶ τὸν βοηθεῖ εἰς τὴν φρούρησιν τῶν εὐσεβῶν λογισμῶν⁵ καὶ εἰς τὴν πορείαν τῆς ἐν ἀρρήκτῳ δεσμῶ ἐνώσεώς του μετὰ τοῦ Θεοῦ⁶.

Ἡ πράξις τῶν ἐντολῶν ἔχει ὄντως μεγίστην τὴν δύναμιν καὶ λίαν εὐεργετικὴν τὴν συμβολὴν εἰς τὴν οἰκοδόμησιν τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου. Αὕτη ἐπιφέρει μείωσιν τῶν παθῶν καὶ, κατὰ συνέπειαν, καθιστᾷ τοὺς δαίμονας ἀσθενεῖς καὶ ἀνισχύρους⁷. Ἡ ἐπίτευξις αὕτη εἶναι μεγίστης σπουδαιότητος, καθόσον οἱ δαίμονες ἀπαρτίζουν τὴν κυριωτέραν αἰτίαν τῆς ἐν τῇ ψυχῇ δημιουργίας τῶν παθῶν καὶ αὐτοὶ ἀποτελοῦν τὸν φοβερώτερον ἐχθρὸν τοῦ νοῦ. Τόσον ἡ ψυχὴ ὅσον καὶ ὁ νοῦς βλάπτονται ἀναμφισβητήτως ὑπ' αὐτῶν κατὰ τρόπον ἄμεσον. Διὰ τὴν ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ τῶν θέτουσιν εἰς ἐφαρμογὴν στρατηγικὴν, θὰ ἡδύνατό τις νὰ εἴπῃ, μέθοδον: καιροφυλακτοῦν διὰ νὰ εὕρουν τὴν κατάλληλον στιγμὴν δράσεως, ὥστε νὰ παραβλάψουν ἐκ τοῦ ἀσφαλοῦς τὴν τε ψυχὴν καὶ τὸν νοῦν· εὐθὺς δ' ὡς παρατηρήσουν ὅτι ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ἀνθρώπου ἀρχίζουν ἐκκολαπτόμενα πάθη τινά, λαμβάνουν ἐντεῦθεν τὰς ἀφορμὰς καὶ κινοῦν τοὺς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὑπάρχοντας ἐμπαθεῖς λογισμοὺς· «εἰτὰ διὰ τούτων πολεμοῦντες τὸν νοῦν, ἐκβιάζονται αὐτὸν εἰς συγκατάθεσιν ἐλθεῖν τῆς ἀμαρτίας· ἡττηθέντος δ' αὐτοῦ ἄγουσιν εἰς τὴν κατὰ διάνοιαν ἀμαρτίαν, καὶ ταύτης ἀποτελεσθεΐσης φέρουσιν αὐτὸν λοιπὸν αἰχμάλωτον εἰς τὴν πράξιν»⁸.

Ἄλλ' ἡ πλήρωσις τῶν ἐντολῶν δὲν ἐπιφέρει μόνον μείωσιν τῶν παθῶν· νεκροῖ ἐπὶ πλέον τὰ πάθη καὶ προφυλάσσει τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τῆν εἰς ταῦτα

2. Βλ. ἐνθ' ἄν., I, 64, PG 90, 973C.

3. Μ α ξ. 'Ο μ ο λ., Πρὸς Θαλάσσιον 27, PG 90, 356A.

4. Βλ. ἐνθ' ἄν., PG 90, 265D.

5. Βλ. ἐνθ' ἄν., 50, PG 90, 468C.

6. Βλ. ἐνθ' ἄν., PG 90, 252B.

7. Βλ. Μ α ξ. 'Ο μ ο λ., Κ. & Π, 22, PG 90, 992A.

8. Μ α ξ. 'Ο μ ο λ., Κ. & Π, 31, PG 90, 993C.

παλινοδρόμησιν⁹. Ἐνῶ, ἀντιθέτως, ἡ ἀργία τῶν ἐντολῶν ἀποκλείει τὸν ἀνθρώπον ἀπὸ τῆν γεῦσιν τῆς πνευματικῆς εὐφροσύνης καὶ τὸν καθιστᾷ ἀνυπάκοον ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Πᾶς δ' «ὁ τῆς πίστεως ἐν αὐτῷ διὰ τῆς ἀργίας τῶν ἐντολῶν τοὺς τοιοῦτους ἀνορούξας ὀφθαλμοὺς πάντως κατάκριτος, μηκέτι τὸν Θεὸν ἔχων εἰς αὐτὸν ἐπιβλέποντα»¹⁰.

Ὁ ἅγιος Μάξιμος, ὁσάκις ὁμιλεῖ περὶ τῶν παθῶν καὶ τῆς πράξεως τῶν ἐντολῶν, ἐπιμένει εἰς τὸ πάθος τῆς κενοδοξίας. Χαρακτηρίζει ταύτην ὡς τὸ κυριώτερον ἐμπόδιον τῆς πνευματικῆς ἀνυψώσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὡς τὸν ὑπ' ἀριθμὸν ἓνα κίνδυνον εἰς τὴν κατὰ Χριστὸν ἐφαρμογὴν τῶν ἐντολῶν. Ὁ κενοδοξός, χωρὶς ν' ἀντιλαμβάνεται τὴν ἔκτασιν τοῦ πάθους του, ἀντὶ τὰ ὀδηγῆται εἰς τὴν κατάκτησιν τῆς πνευματικῆς προόδου, ἀγεται εἰς τὴν ἀπώλειαν αὐτῆς. Διὸ καὶ προτρέπει — ὁ ἅγ. Μάξιμος — πάντας τοὺς ἀπλῶς φρονούντας ὅτι ἐκκλίνουν πρὸς τὸ πάθος τοῦτο, ὅπως ἀγαπήσουν τὴν κρυπτὴν ἐργασίαν τῶν ἐντολῶν¹¹, διότι μόνον οὕτω θὰ δυνηθοῦν ν' ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὸ πάθος τοῦτο¹².

2. Πρᾶξις τῶν ἀρετῶν.

Σαφῆς εἶναι ἡ διάκρισις μεταξὺ τῶν δύο ἐνεργειῶν: «πρᾶξις τῶν ἐντολῶν» καὶ «πρᾶξις τῶν ἀρετῶν», τῶν ὁποίων συχνὴν χρῆσιν κάμνει ὁ ἅγ. Μάξιμος. Ἡ πρᾶξις τῶν ἐντολῶν ἐπιδρᾷ διττῶς ἐπὶ τῆς πνευματικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου: α) ἀπομακρύνει καὶ νεκροῖ, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἐκ τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου τὰ πάθη καὶ β) ἄγει τὸν ἀνθρώπον εἰς τὴν πρᾶξιν τῶν ἐντολῶν¹³. Διαβεβαίῳ δ' ὅτι ἡ διττὴ αὕτη ἐργασία εἶναι ἐπιβεβλημένη διὰ τὸν ἀγωνιστὴν τῆς πνευματικῆς ζωῆς¹⁴. Ἡ πρᾶξις τῶν ἐντολῶν, θὰ ἐλέγομεν, ἔχει τοῦτο μὲν ἀνασταλτικὰς ἰδιότητας, καθόσον καταλύει τὸ κράτος τῶν παθῶν, τοῦτο δὲ ἐποικοδομητικὰς ἰδιότητας, καθόσον εἰσάγει τὸν ἀνθρώπον εἰς τὴν οἰκοδόμησιν τοῦ πνευματικοῦ οἰκοδομήματος διὰ τῆς ἐργασίας τῶν ἀρετῶν. Ἡ ἐργασία τῶν ἀρετῶν διαδέχεται εἰς τὸ ἔργον τὴν πρᾶξιν τῶν ἐντολῶν καὶ ἀναλαμβάνει ἐξ ὀλοκλήρου τὰς εὐθύναις, τὰς ὁποίας εἶχε πρότερον ἡ πρᾶξις τῶν

9. Βλ. ἐνθ' ἄν., IV, 54, PG 90, 1060C.

10. Μ α ξ. Ὁ μ ο λ., Κεφάλαια διάφορα θεολογικά τε καὶ οἰκονομικά III, 43, PG 90, 1280A. Ὁφθαλμοὶ Κυρίου, κατ' ἀλληγορικὴν σημασίαν εἶναι αἱ ἐνεργεῖαι τοῦ πνεύματος· καὶ ὁ «μὴ τούτους τῇ πράξει τῶν ἐντολῶν διανοίγων ἐπιβλέποντα τὸν Θεὸν αὐτὸν οὐκ ἔχει». Αὐτόθι.

11. Βλ. Μ α ξ. Ὁ μ ο λ., Κ. ἀ. IV, 49, PG 90, 1000A.

12. Βλ. ἐνθ' ἄν., IV, 43, PG 90, 1280A.

13. «La p r a x i s consiste essentiellement dans la lutte contre les passions (πάθη), et la pratique des commendements évangéliques». J. M e y e n d o r f f, Le Christ dans la théologie byzantine, Paris 1969, σελ. 157.

14. Βλ. Μ α ξ. Ὁ μ ο λ., Κ. ἀ. II, 11, PG 90, 988A.

έντολῶν. Ἐκ τῆς ἐργασίας τῶν ἀρετῶν πλέον ἐξαρτᾶται ἡ ἀδξησης ἢ ἡ μείωσις τῶν παθῶν. Τοῦτο τονίζει ὁ ἅγ. Μάξιμος, γράφων ὅτι «ἀρετὴ μὲν χρονίζουσα νεκροῦ τὰ πάθη ἀμελουμένη δέ, πάλιν ἐγείρει αὐτά»¹⁵. Ἄλλωστε, ὁ ὑπέρτατος σκοπὸς τῆς «πράξεως» εἶναι ἡ ἀπάθεια¹⁶.

Ἄς ἴδωμεν ὁμῶς πῶς ὀρίζει τὴν ἀρετὴν ὁ ἱερός Πατὴρ καὶ ποίαν ἀξίαν δίδει εἰς αὐτήν.

Πολλὰς ἐννοίας δίδει εἰς τὴν ἀρετὴν ὁ ἅγ. Μάξιμος, διότι γνωρίζει ὅτι τὸ βάθος αὐτῆς δὲν δύναται ν' ἀποδοθῇ δι' ἑνὸς μόνου καὶ ἀπλοῦ ὀρισμοῦ. Λέγει, ἐν ἀρχῇ, ὅτι ἀρετὴ εἶναι «ἡ τῆς ἀνθρωπίνης ἀσθενείας κατ' ἐπιγνώσιν πρὸς τὴν θεῖαν δύναμιν ἐνωσις»¹⁷, τοῦτ' ἔστιν ἡ δύναμις ἐκεῖνη ἢ ὅποια, ἐνισχύουσα τὸ ἀσθενὲς τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου, βοηθεῖ αὐτὸν νὰ ἐνωθῇ μετὰ τῆς θείας δυνάμεως. Κατ' ἄλλον ὀρισμὸν, ἀρετὴ εἶναι «ἀπταιστος γνῶσις τῆς ἀληθείας»¹⁸. Δεδομένου δ' ὅτι ὑπὸ τὸν ὄρον «ἀλήθεια» ὁ ἅγ. Μάξιμος πολλακίς ἐννοεῖ τὸν Θεόν¹⁹, δεόν καὶ ἡμεῖς νὰ ἐννοήσωμεν ὅτι ὑπὸ τὸν ὄρον «ἀρετὴ» νοεῖται ἡ πνευματικὴ τελείωσις τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὄχι μία ἐπὶ μέρους ἀρετὴ²⁰, διότι, ὡς γνωστόν, ὑπάρχουν τοῦτο μὲν σωματικά, τοῦτο δὲ ψυχικὰ ἀρεταί, ὡς ἀκριβῶς ὑπάρχουν σωματικὰ καὶ ψυχικὰ πάθη²¹. Ἡ ὑπὸ τοῦ ἅγ. Μαξίμου γενομένη διάκρισις εἶναι σαφής, καθόσον ἀπαραριθμεῖ ἐπὶ μέρους ἀρετάς, αἱ ὁποῖαι ἀνήκουν εἰς τὰ μνημονευθέντα δύο εἶδη. Σωματικὰ ἀρεταὶ εἶναι ἡ νηστεία, ἡ ἀγρυπνία, ἡ χαμευνία, ἡ διακονία, τὸ ἐργόχειρον, «πρὸς τὸ μὴ ἐπιβαρῆσαι ἢ πρὸς μετάδοσιν», ψυχικὰ δὲ ἡ ἀγάπη, ἡ μακροθυμία, ἡ πραότης, ἡ ἐγκράτεια, ἡ προσευχὴ κ.ά. Ἐκ τούτων, ἐὰν μὲν δὲν τηρηθοῦν αἱ σωματικὰ, «ἐκ τινος ἀνάγκης ἢ περιστάσεως σωματικῆς, ὅλον ἀρρωστίας ἢ τινος τῶν τοιούτων..., συγγνώμην ἔχομεν παρὰ Κυρίου», ὁ Ὅποιος γνωρίζει καλῶς καὶ τὰς αἰτίας· ἐὰν ὁμῶς δὲν ἐκτελώμεν τὰς ψυχικὰς ἀρετάς «οὐδεμίαν ἔξομεν ἀπολογίαν· οὐ γάρ εἰσιν ὑπὸ ἀνάγκην»²².

Τὰ δύο ταῦτα, λοιπόν, εἶδη τῶν ἀρετῶν ἀπεργάζονται τὴν τελείαν καὶ καθ' ὅλου, θὰ ἐλέγομεν, ἀρετὴν²³, ἡ ὅποια χαρακτηρίζεται «ἀπταιστος γνῶσις

15. Ἐνθ' ἀν., IV, 54, PG 90, 1000C.

16. Βλ. J. Meyendorff, Le Christ dans la théologie..., σελ. 159.

17. Μαξ. Ὁμολ., Πρὸς Θεολ. 56 (Σχόλιον 16), PG 90, 589B.

18. Ἐνθ' ἀν. (Σχόλιον 28), PG 90, 568A.

19. Μαξ. Ὁμολ., Μυσταγωγία 5, PG 91, 672D-684A: Θεός = ἀλήθεια καὶ ἀγαθόν.

20. Ἄλλαχού ὁ ἅγ. Μάξιμος λέγει ὅτι ἡ γνῶσις καὶ ἡ ἀρετὴ κάμνουν τὸν ἄνθρωπον νὰ εἶναι «ὡς ἐν φωτὶ τῷ Θεῷ».

21. Βλ. Μαξ. Ὁμολ., Κ.ά. I, 64-65, PG 90, 973C.

22. Ἐνθ' ἀν., II, 57, PG 90, 1004A.

23. Περὶ μερικῶν ἀρετῶν καὶ τῆς καθ' ὅλου ἀρετῆς ὁμιλεῖ καὶ ὁ ἱερός Χρυσόστο-

τῆς ἀληθείας». Ἀπεργάζονται δὲ τὴν τελείαν ἀρετὴν, καθόσον αἱ μὲν σωματικαὶ παιδαγωγοῦν καὶ σωφρονοῦν τὸ σῶμα, αἱ δὲ ψυχικαὶ τὸν νοῦν²⁴, ὅλοι δὲ ὁμοῦ «τῶν παθῶν τὸν νοῦν χωρίζουσιν»²⁵. Ἡ πρᾶξις τῶν ἀρετῶν εἶναι ἀπαραίτητος, διότι ἄνευ αὐτῆς «οὐκ ἀνοίγεται ἡμῖν ἡ θύρα τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, ἐπειδὴ τὴν θύραν τῶν ἀρετῶν διὰ πράξεως οὐκ ἐκρούσαμεν»²⁶ καὶ δὲν ἐξομοιούμεθα τῷ Θεῷ²⁷. Ἡ πρᾶξις δὲ τῶν ἀρετῶν θεωρεῖται ἀκίβδηλος, ὅταν ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου δὲν συναλλοιοῦται «τῇ κινήσει τῶν αἰσθητῶν»²⁸.

Συμφέρει καὶ εἶναι ὕφελος διὰ τὸν πνευματικὸν ἄνθρωπον ἡ διαρκὴς πρᾶξις τῶν ἀρετῶν, «διότι κάθε μία ἀγία εὐαγγελικὴ ἀρετὴ εἶναι μικρὸς παράδεισος διὰ τὴν ψυχὴν»²⁹.

3. Ἡ θεία Χάρις ἀπαραίτητος διὰ τὴν πρᾶξιν τῶν ἀρετῶν.

Ἡ πρᾶξις τῆς ἀρετῆς εἶναι ἔργον τῆς ἀνθρωπίνης καὶ τῆς θείας δυνάμεως. Οὐδὲν χάρισμα δύναται ν' ἀποκτήσῃ ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς φυσικῆς του μόνον δυνάμεως, «δίχα τῆς χορηγούσης ταῦτα θείας δυνάμεως»³⁰. Διὸ καὶ ἡ «ἀνθρωπίνῃ ἀσθένεια» πρέπει «κατ' ἐπίγνωσιν» νὰ ἐπιζητῇ τὴν ἔνωσίν της μετὰ τῆς θείας δυνάμεως³¹, ὥστε βοηθουμένη καὶ συνεπικουρουμένη νὰ φθάσῃ εἰς τὴν «ἀλήθειαν», τὴν ὅποιαν ἀδιακόπως καὶ ἀδιαλείπτως καὶ πρὸ πάσης ἄλλης αἰτήσεως ὀφείλει νὰ ἐπιζητῇ³².

Ἡ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ σημείου ἐπιμονὴ τοῦ ἀγ. Μαξίμου εἶναι πρόδηλος, διότι φοβεῖται μήπως ὁ ἄνθρωπος περιπέσῃ εἰς τὸ πάθος τῆς ὑπερηφανείας³³. Ὁ Θεός, παρατηρεῖ, ἔδωκεν εἰς τὸν ἄνθρωπον δύναμιν «τῶν καθηκόντων ποιητικῆν»³⁴, διὰ νὰ πράττῃ τὰς ἀρετάς. Ἐν τῷ παρόντι, συνεπῶς, βίω ἔχομεν καὶ τὴν δύναμιν καὶ τὴν βούλησιν τοῦ πράττειν ταύτας. Ποιοῦντες δὲ ἡ

μος λέγων: «δικαιοσύνη δὲ ... οὐ τὴν μερικὴν ἀρετὴν φησιν, ἀλλὰ τὴν καθόλου». Ἐρμ. εἰς Ψαλμοὺς 4:6 (5, 20B).

24. Βλ. Μαξ. Ὁμολ., Κ.ά. ΙΙ, 64, PG 90, 1005A.

25. Ἐνθ' ἀν., ΙΙΙ, 44, PG 90, 1029B.

26. Μαξ. Ὁμολ., Ἐπιστολὴ Α', PG 91, 388B.

27. Βλ. ἔνθ' ἀν., PG 90, 380A. Πρβλ. 91, 1084A.

28. Μαξ. Ὁμολ., Κ.θ. Ι, 93, PG 90, 1217C.

29. Ἰ. Πόποβιτς, Ἄνθρωπος καὶ Θεάνθρωπος..., σελ. 97. Πρβλ. σελ. 170.

30. Μαξ. Ὁμολ., Πρὸς Θαλ. 59, PG 90, 605B.

31. Βλ. ἔνθ' ἀν., 56 (Σχόλιον 16), PG 90, 589B.

32. Βλ. ἔνθ' ἀν., 34, PG 90, 376D.

33. Ὁ μὴ ἀπεκδεχόμενος τὴν θεῖαν βοήθειαν, εἰς τὴν πρᾶξιν τῶν ἀρετῶν, δὲν ἀπέφυγε τὸ κακὸν τῆς ὑπερηφανείας [Βλ. Μαξ. Ὁμολ., Πρὸς Θαλ. 56 (Σχόλιον 8), PG 90, 588B. Πρβλ. 90, 585AB].

34. Μαξ. Ὁμολ., Πρὸς Θαλ. 40, PG 90, 396A.

μη τὰς ἀρετὰς «εἰς αἰώνων τέλος καταντῶμεν, πέρας λαμβανούσης ἡμῶν κατὰ τὸ ποιεῖν τῆς δυνάμεώς τε καὶ τῆς ἐνεργείας»³⁵.

Ἄρα, ἐξουσίαν ἔχει ὁ ἄνθρωπος ἐν τῷ νῦν αἰῶνι νὰ πράττῃ ἢ μὴ τὰς ἀρετὰς, καθόσον ἔχει «τὴν ... τῶν ἀρετῶν ποιητικὴν φύσει λογικὴν... δύναμιν ἐνεργουμένην»³⁶. Ἡ δύναμις αὕτη εἶναι «ποιητικὴ», καθόσον ὠθεῖ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν ἐργασίαν τῶν ἀρετῶν· εἶναι ὁμοίως καὶ «λογικὴ», καθόσον ἡ ἐργασία τῶν ἀρετῶν πηγάζει καὶ ἐκκινεῖ ἀπὸ τὸν νοῦν, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐνεργοῦνται αὐταὶ καὶ οἰκοδομοῦν συγχρόνως τοῦτον —τὸν νοῦν— εἰς κατοικητήριον τοῦ Θεοῦ ἐν πνεύματι³⁷.

Ἡ πράξις, λοιπόν, τῶν ἀρετῶν ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς συνεργίας ἀφ' ἐνὸς μὲν τῆς ἀνθρωπίνης θελήσεως καὶ δυνάμεως καὶ ἀφ' ἑτέρου τῆς θείας χάριτος. Ὁ φρονῶν τὸ ἀντίθετον περιπίπτει ἀναφανδὸν εἰς τὸ πάθος τῆς ὑπερηφανεύσεως· ὁ ἀπερὶ τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν γνῶσιν πονούμενος καὶ μὴ τῷ μέτρῳ τῆς ἐν χάριτι προκοπῆς συνεπεκτείνων τῆς οἰκείας ἀνικανότητος τὴν ἐπιγνωμοσύνην τὸ τῆς ὑπερηφανεύσεως κακὸν οὐ διέφυγεν. Ὁ δὲ δόξης ἕνεκεν ἰδίας τὸ καλὸν ἐπιτηδεύων, ἑαυτὸν τοῦ Θεοῦ προετίμησε, τῷ τῆς κενῆς δόξης ἤλω περιπαρεῖς»³⁸. Ὁ τοιοῦτος ἄνθρωπος ἀντὶ ἀρετῆς κακίαν ποιεῖ καὶ ἀντὶ γνώσεως ἀληθοῦς τὴν φαυλότητα εὗρίσκει.

Ἐάν, λοιπόν, ὁ τὴν ἀρετὴν ποιῶν ἄνθρωπος καυχῆθῃ ἐν ἑαυτῷ, τότε ἐκπίπτει τῆς ἀρετῆς³⁹. ἐὰν δὲ πράξῃ ταύτην πρὸς «τὸ θεαθῆναι τοῖς ἀνθρώποις», τότε «τῆς θείας πολλῶ τὴν ἀνθρωπίνην ὑπερέβηκεν ἀποδοχὴν τῷ τῆς ἀνθρωπαρεσκευίας πάθει νοσηλεύμενος»⁴⁰.

4. Ἡ δύναμις τῶν ἀρετῶν.

Ἡ ἀρετὴ, πρὶν ἢ ὀδηγήσῃ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν γνῶσιν τῆς ἀληθείας, καθαραιεῖ τοῦτον ἀπὸ πάντων τῶν ἀρνητικῶς ἐπιδρώντων στοιχείων, μεταξὺ τῶν ὁποίων συγκαταριθμεῖται καὶ ἡ πληγὴ τῆς παραβάσεως, τὴν ὁποίαν ἐπουλοῦτ⁴¹. Ἡ διαρκὴς πράξις τῶν ἀρετῶν ἐπιφέρει τὴν νέκρωσιν τῆς ἀμαρτίας καὶ τὴν ἀναβίωσιν τῆς προαιρέσεως τῆς ἀρετῆς⁴². Αὕτη δηλαδὴ δρᾷ δις

35. Ἐνθ' ἀν., 22, PG 90, 320CD.

36. Αὐτόθι. Ἐναῦθα ἔχομεν φύσει τὴν δύναμιν πρὸς ἐνέργειαν τῶν ἀρετῶν. Πράττομεν ταύτας καὶ ἀποθησκομεν, ἐνῶ ἐν τῇ μελλούσῃ ζωῇ διαρκῶς θά θεοῦμεθα [Βλ. Μ α ξ. Ὁ μ ο λ., Πρὸς Θεολ. 22 (Σχόλιον 5), PG 90, 324B].

37. Βλ. Μ α ξ. Ὁ μ ο λ., Πρὸς Θεολ. 56, PG 90, 577C.

38. Ἐνθ' ἀν. (Σχόλιον 8), PG 90, 588B.

39. Πρβλ. Παραβολὴν τοῦ Τελώνου καὶ τοῦ Φαρισαίου.

40. Μ α ξ. Ὁ μ ο λ., Πρὸς Θεολ. 56 (Σχόλιον 8), PG 90, 588B.

41. Βλ. Ἐνθ' ἀν., 54, PG 90, 517C.

42. Βλ. Ἐνθ' ἀν., 59, PG 90, 612AB.

θετικῶς διὰ τὸν ἄνθρωπον, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ὀδηγηθῆται οὗτος ἀσφαλῶς εἰς σταθερὰν πορείαν πρὸς τὴν τελειότητα⁴³. Διὰ τῆς ἀρετῆς ὁ ἄνθρωπος ὀπλιζέται μὲ ἀπαράμιλλον ἀντοχήν, παρομοίαν πρὸς τὴν τῶν Ἀποστόλων, καὶ διατρέχων καλῶς «τὸ στάδιον τοῦ κατὰ Θεὸν βίου»⁴⁴ καὶ διατηρῶν καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ παρόντος βίου «τοῦ θυμοῦ τὴν εὐτονίαν»⁴⁵, ἥτοι ἰδιαιτέραν ζέσιν «διὰ πνευματικὴν καὶ διάπυρον ἀεικνησίαν καὶ σῶφρονα μανίαν»⁴⁶ καὶ «προθύμως διὰ νεκρώσεως τῶν ἐπὶ γῆς μελῶν τὴν ὑπ' ἀρετῆς κατὰ τὴν πρακτικὴν φιλοσοφίαν ὑπερχόμενος κάκωσιν, Σίμων γέγονε Κυρηναῖος, ἐκούσιον μετερχόμενος ἀρετῆν, ἐπ' ὧμων τε τὸν σταυρὸν ἔχων καὶ ἀκολουθῶν τῷ Χριστῷ, ἀνεσταλαμένην παντελῶς τῆς γῆς τοῦ κατὰ Θεὸν βίου τὴν ἀγωγὴν ἐπιδεικνύμενος»⁴⁷. Οὗτος γίνεται ἐραστὴς τῶν καλῶν· ἀγαπᾷ καὶ πράττει τὴν ἀρετὴν καὶ ἐκουσίως σπεύδει πρὸς τὴν τῆς θεώσεως χάριν διὰ νὰ γίνῃ μέτοχος αὐτῆς καὶ νὰ παραμείνῃ ἐν αὐτῇ, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν ἀνέραστον, ὁ ὁποῖος, μὴ ἀγαπῶν καὶ μὴ πράττων τὴν ἀρετὴν, καθίσταται «δυσκίνητος» πρὸς αὐτὴν⁴⁸· παρασύρεται ὑπὸ τῆς κακίας καὶ ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὸν Θεὸν καὶ ἀπὸ τὴν χάριν τῆς θεώσεως.

Ὁ ἐνάρετος ἄνθρωπος, λέγει ὁ ἅγ. Μάξιμος, καθίσταται «νοῦς θεωρητικὸς» καί, ὡς τοιοῦτος, κατορθοῖ εὐκολώτερον τὴν ἀρετὴν, καθόσον ἔχει ὡς ὄπλον «τὴν μάχαιραν τοῦ πνεύματος, ὅ ἐστι ῥῆμα Θεοῦ»⁴⁹. Μὲ τὴν μάχαιραν ταύτην ἀποκτείνει κάθε φυσικὴν κίνησιν, τοῦτ' ἐστὶ κάθε ἐσωτερικὴν παρόρμησιν, ἣ ὁποία θὰ ὠδήγει τοῦτον εἰς ἐνέργειαν τῶν παρὰ φύσιν πράξεων, καὶ ἀπαλλάσσει τὸν νοῦν αὐτοῦ ἀπὸ τὰ ὑλικά καὶ αἰσθητὰ σχήματα, καθιστῶν τοῦτον ὄντως πνευματικὸν ὄν, καθόσον ὁ νοῦς αὐτοῦ «γνωστικαῖς ἐπιλάμπεται χάρισιν»⁵⁰, ἀνέρχεται ὑπεράνω τῆς οὐσίας τῶν ὄντων καὶ δέχεται «τὸν τῆς θείας καὶ ἀμάχου μονάδος... φωτισμόν, καθ' ὃν τῆς ἀληθοῦς θεολογίας συνέστηκε μυστήριον»⁵¹, καὶ ἄγεται εἰς τὴν κατάληψιν τῶν θείων δογμάτων.

Εἶναι λοιπὸν φανερόν ὅτι ἡ δύναμις τῶν ἀρετῶν εἶναι μοναδική, μεγίστη καὶ ἀνυπερβλήτος. Δι' αὐτῶν, ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων ἐπιτευγμάτων πνευματικῆς τελειώσεως, κατορθοῖ ὁ ἄνθρωπος νὰ ταπεινώσῃ τὰς πονηράς του δυνάμεις καὶ «τὰ σκολιὰ τῶν ἐκουσίων παθῶν, ἡγουν τῆς ἡδο-

43. Βλ. αὐτόθι.

44. Ἐνθ' ἀν., 55, PG 90, 557.

45. Ἐνθ' ἀν., 55, PG 90, 552A.

46. Ἐνθ' ἀν., 55, PG 90, 548D.

47. Μ α ξ. Ὁ μ ο λ., Περὶ διαφόρων ἀποριῶν PG 91, 1372C.

48. Βλ. Μ α ξ. Ὁ μ ο λ., Πρὸς Θεολ., 54, PG 90, 517D.

49. Ἐφεσ. 6,17. Πρβλ. Μ α ξ. Ὁ μ ο λ., Πρὸς Θεολ. 27, PG 90, 356A.

50. Μ α ξ. Ὁ μ ο λ., Τόμος δογματικὸς, πρὸς Μαρτῖνον, PG 91, 228B.

51. Μ α ξ. Ὁ μ ο λ., Πρὸς Θεολ. 27, PG 90, 356B.

νῆς τὰ κινήματα»⁵² και νὰ ἐκμηδενίση τοὺς τέσσαρας τῆς ψυχῆς δαίμονας, ἦτοι τὴν ὑπερηφάνειαν, τὴν κενοδοξίαν, τὴν ἀνθρωπαρέσκειαν και τὴν ὑποκρισίαν⁵³.

Μετὰ τὴν κατανίκησιν πάντων τῶν ἐκτεθέντων παθῶν ὁ ἀνθρώπος ἀρχεται ἀπεργαζόμενος τὴν σωτηρίαν του⁵⁴. «Ἐκδηλώνει τὸν μετὰ τοῦ Χριστοῦ σύνδεσμόν του και διατηρεῖ ἑαυτὸν δεκτικὸν σκευῶς τῆς ἀνακαινιστικῆς δυνάμεως και χάριτος τοῦ Θεοῦ»⁵⁵, διδάσκεται τὸν οὐράνιον βίον και ὀδηγεῖται πρὸς αὐτόν⁵⁶, ἀνέρχεται εἰς τοὺς οὐρανοὺς⁵⁷ και καθίσταται «τῇ ἐπιφοιτήσει τῆς χάριτος» υἱὸς Θεοῦ⁵⁸, γίνεται «ἄλος ἐν ὄλῳ... τῷ Θεῷ»⁵⁹, ἀνοίγεται εἰς αὐτὸν ἡ θύρα τῆς Βασιλείας τῶν οὐρανῶν —ἐπειδὴ τὴν θύραν τῶν ἀρετῶν διὰ πράξεως ἔκρουσε⁶⁰—, καθίσταται ἀπαθῆς⁶¹ —καθόσον ἡ ἀπάθεια διαδέχεται τὴν κατ' ἀρετὴν πρακτικὴν φιλοσοφίαν⁶²— και, τέλος, λαμβάνει τὸ μέγα τῆς θεώσεως δῶρον⁶³.

Πλήρωσις λοιπὸν και τέλος τῆς ἀρετῆς εἶναι ἡ ἀντίδρασις και μὴ ἐνδοσις εἰς τὰς «ἀνθολογὰς» τοῦ κόσμου και τῆς σαρκὸς και ἡ ἄλυτος δέσις τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τὸν Θεόν⁶⁴.

5. Διάρκεια πράξεως τῶν ἀρετῶν.

Κατὰ τὸν ὅσιον Πατέρα, ἡ διάρκεια πράξεως τῶν ἀρετῶν εἶναι ἴση πρὸς τὴν διάρκειαν τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἀγαπῶν τὸν Θεὸν και ποθῶν

52. Ἐνθ' ἀν., 46, PG 90, 429A.

53. Βλ. ἔνθ' ἀν., 56, PG 90, 584CD.

54. Βλ. Μ α ξ. Ὁ μ ο λ., Τόμ. δογμ., PG 91, 57B. Πρβλ. Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ διαφ. ἀπ., PG 91, 1065D.

55. Γ. Μ α ν τ ζ α ρ ῖ δ ο υ, Ἡ περὶ θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλία Γρ. Παλαμᾶ, Θεσσαλονίκη 1963, σελ. 63.

56. Βλ. Μ α ξ. Ὁ μ ο λ., Ἐπιστολὴ 12, PG 91, 505BC.

57. Βλ. Μ α ξ. Ὁ μ ο λ., Τόμ. δογμ., PG 91, 229A.

58. Βλ. Μ α ξ. Ὁ μ ο λ., Περὶ διαφ. ἀπ., PG 91, 1084A. Πρβλ. Τοῦ αὐτοῦ, Μυσταγ. 20, PG 91, 696D.

59. Μ α ξ. Ὁ μ ο λ., Τόμ. δογμ., PG 91, 69B. Ὁ Θεὸς εἶναι φῶς και ἡ ἀρετὴ ὀδηγεῖ τὸν ἀνθρώπον εἰς τὸν Θεόν και ὁ ἀνθρώπος μετέχει τοῦ θείου φωτός. Βλ. Μ α ξ. Ὁ μ ο λ., Τόμ. δογμ., PG 91, 285A.

60. Βλ. Μ α ξ. Ὁ μ ο λ., Ἐπιστολὴ 1, PG 91, 388B.

61. Βλ. ἔνθ' ἀν., Ἐπιστολὴ 33, PG 91, 628B.

62. Βλ. Μ α ξ. Ὁ μ ο λ., Περὶ διαφ. ἀπ., PG 91, 1393A. Πρβλ. Τοῦ αὐτοῦ, Πρὸς Θεαλ., 55, PG 90, 541B.

63. Βλ. Μ α ξ. Ὁ μ ο λ., Περὶ διαφ. ἀπ., PG 91, 1176A. Πρβλ. Τοῦ αὐτοῦ Πρὸς Θεαλ. 22, PG 90, 321B, 324D και Ἄ. Θεοδώρου, Ἡ περὶ θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλία..., Ἀθήναι 1956, σελ. 9-10.

64. Βλ. Μ α ξ. Ὁ μ ο λ. Περὶ διαφ. ἀπ. PG 91, 1113D.

τὴν θέωσιν πρέπει διαρκῶς καὶ ἀδιαλείπτως νὰ ἐργάζεται με πόθον τὰς ἀρετάς.

Ἡ ἀρετὴ κάματον δὲν γνωρίζει. Ἐργάζεται διὰ τὴν ἀπόδοσιν καὶ ὑλοποίησιν τοῦ καλοῦ, καθόσον αὕτη εἶναι ἡ «κατεργαστικὴ» δύναμις πάντων τῶν καλῶν⁶⁵. Ἐργάζεται ἕως οὐ φθάσῃ εἰς τὸ τέλος τῆς, τὸ ὁποῖον συνοψίζεται ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὴν ἀντίδρασιν καὶ εἰς τὴν ἄρνησιν ἐνδόσεως εἰς τὰς «ἀνθολκὰς» τοῦ κόσμου καὶ τῆς σαρκὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς τὴν ἄρρηκτον μετὰ τοῦ Θεοῦ ἔνωσιν⁶⁶. Ἀλλὰς λέξεις, γένεσις ἀληθῆς τῆς ἀρετῆς, κατὰ πρῶτον καὶ κύριον λόγον, εἶναι «ἡ πρὸς τὴν σάρκα τῆς ψυχῆς ἐκούσιος ἀλλοτριώσις»⁶⁷. Εἰς τὸ στάδιον τοῦτο, κατὰ τὸ ὁποῖον ἡ πνευματικὴ ψυχὴ ἀποδεσμεύεται ἀπὸ τὰ πάθη τοῦ σώματος, ἀρχίζει νὰ ἐπιτελῆται ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀποφασιστικὴ πορεία.

Ἐντεῦθεν καθίσταται φανερόν εἰς τὸν ἀγωνιζόμενον διὰ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ πνεύματος ἄνθρωπον, ὅτι ἡ πρᾶξις τῶν ἀρετῶν παύει ἅμᾳ τῇ λήξει τῆς ζωῆς του, διότι μόνον τότε παύει ὁ ἀγὼν κατὰ τῶν ἀντιδράσεων τοῦ κόσμου καὶ τῆς σαρκὸς⁶⁸. Συμφέρει, συνεπῶς, εἰς τὸν ἀγωνιζόμενον νὰ πράττῃ καθ' ὅλην του τὴν ζωὴν, τὴν χρονικῶς μεμετρημένην, τὰς ἀρετάς, διὰ νὰ κερδίσῃ τὴν ἀτέρμονα περιόδον τῆς θεώσεως⁶⁹ καὶ νὰ ἐκπληρωθῇ οὕτως ὁ σκοπὸς τῶν ἀγώνων του.

Ἡ ἀρετὴ εἶναι ἄχρονος ὡς καὶ ὁ Θεός, ὁ γεννήτωρ αὐτῆς⁷⁰, ὅστις δ' ἀντιληφθῆ «τὴν ἀπειρίαν τῆς ἀρετῆς» «οὐδέποτε τοῦ κατ' αὐτὴν παύεται δρόμου, ἵνα μὴ ζημιωθῆ αὐτὴν τῆς ἀρετῆς τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος, τὸν Θεὸν λέγω, περὶ ἑαυτὸν στήσας τὴν κίνησιν τῆς ἐφέσεως»⁷¹. Ἡ ἀρετὴ κρύπτει ἐν ἑαυτῇ τὸν Χριστόν, διότι «οὐσία... πάντων τῶν ἀρετῶν αὐτός ἐστίν ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός»⁷². Καὶ ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος θέλει νὰ εἰσέρχεται εἰς τὰ βᾶθη τοῦ πνεύματος καὶ νὰ ἐρευνᾷ ταῦτα, πρέπει ἀδιάκοπως νὰ πράττῃ τὰς ἀρετάς. Ἡ ἀδιάκοπος, ἄλλωστε, πρᾶξις τῶν ἀρετῶν ἐκπαιδεύει τὸν νοῦν εἰς τὸ ἔργον τοῦτο τῆς ἐρεῦνης⁷³.

65. Βλ. Μ α ξ. Ὁ μ ο λ., Τόμ. δογμ. PG 91, 185BC. Ὡς καὶ ἀνωτέρω εἴπομεν ὁ ἄγ. Μάξιμος ὁμιλεῖ περὶ ποικιλίας ἀρετῶν. Βλ. Κ.θ. I, 58, PG 90, 1201A.

66. Βλ. Μ α ξ. Ὁ μ ο λ., Περὶ διαφ. ἀπ. PG 91, 1113D.

67. Μ α ξ. Ὁ μ ο λ., Κ.θ. III, 99, PG 90, 1301D. Ἡ ψυχὴ καθίσταται «ἀπερίγραφος» ἔστω καὶ ἂν ἀκόμη εὐρίσκηται ἐν τῷ σώματι. Βλ. Μ α ξ. Ὁ μ ο λ., Κεφ. Σ', I, 15, PG 90, 1185B.

68. Βλ. Μ α ξ. Ὁ μ ο λ., Κ. θ. I, 77, PG 90, 1212B.

69. Αὐτόθι.

70. Βλ. Μ α ξ. Ὁ μ ο λ., Κεφ. Σ', I, 48, PG 90, 1100C.

71. Μ α ξ. Ὁ μ ο λ., Κ. θ. III, 15, PG 90, 1265B.

72. Μ α ξ. Ὁ μ ο λ., Περὶ διαφ. ἀπ. PG 91, 1081D.

73. Βλ. Μ α ξ. Ὁ μ ο λ., Τόμ. δογμ. PG 91, 185BC.

6. Φρόνησις, ἀνδρεία, σωφροσύνη, δικαιοσύνη.

Ὁ ἅγιος Μάξιμος εἰς τὰ συγγράμματά του ἀναφέρεται κατ' ἐπανάληψιν εἰς τὴν τετράδα⁷⁴ ταύτην τῶν ἀρετῶν, χαρακτηρίζων ταύτας «γενικὰς ἀρετάς»⁷⁵. Αἱ ἀρεταὶ αὗται θεωροῦνται ἀπαραίτητοι διὰ τὴν ἐν Χριστῷ ζωὴν, καθόσον αὗται οἰκοδομοῦν τὸν κατὰ διάνοιαν πνευματικὸν ἄνθρωπον⁷⁶, ἦτοι τὸν ἐπουράνιον ἄνθρωπον⁷⁷.

Ἡ ἀναγκαιότης τῶν τεσσάρων τούτων ἀρετῶν καθίσταται φανερὰ ἐκ τοῦ παραλληλισμοῦ, τὸν ὁποῖον κάμνει ὁ ἅγ. Μάξιμος. Οὗτος δανείζεται ἐκ τοῦ φυσικοῦ κόσμου τέσσαρα στοιχεῖα, τῶν ὁποίων ἡ ἀναγκαιότης καὶ ἡ ἀξία διὰ τε τὸν αἰσθητὸν κόσμον καὶ διὰ τὴν ἐν γένει ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀναμφισβήτητος. Δανείζεται τὸν αἰθέρα («ἡγουν τὸ πύρινον στοιχεῖον»), τὸν ἀέρα, τὸ ὕδωρ καὶ τὴν γῆν.

Τίς δύναται ν' ἀμφισβητήσει τὴν ἐν τῷ αἰσθητῷ κόσμῳ ζωτικὴν σημασίαν τῶν στοιχείων τούτων; Ἄρα εἶναι ἀπαραίτητα διὰ τὴν διαβίωσιν τῶν ἀνθρώπων. Εἶναι αὕτη αὕτη ἡ ὑπαρξίς των, αὕτη αὕτη ἡ ζωὴ των.

Τοῦτο ἀκριβῶς εἶναι διὰ τὴν ἐν Χριστῷ ζωὴν αἱ τέσσαρες ἀρεταί, ἦτοι ἡ φρόνησις, ἡ ἀνδρεία, ἡ σωφροσύνη καὶ ἡ δικαιοσύνη. Τὰ τέσσαρα στοιχεῖα τῆς φύσεως δίδουν εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν ζωὴν, ἦτοι τὸ θεμέλιον, τὸν κύριον παράγοντα διὰ τὴν περαιτέρω προσωπικὴν ζωὴν καὶ ἀνάπτυξιν. Αἱ τέσσαρες αὗται ἀρεταὶ ἀποτελοῦν τὸ ἔρεισμα ἐπὶ τοῦ ὁποίου θὰ οἰκοδομηθοῦν καὶ ἄλλαι ἀρεταί, ἦτοι αἱ ἀρεταὶ αἱ συγκροτοῦσαι τὸν «καρπὸν τοῦ Πνεύματος»⁷⁸.

Λέγει λοιπὸν ὁ ἅγ. Μάξιμος: «Ὁπερ... ἐστίν... ὁ αἰθέρ, ἡγουν τὸ πύρινον στοιχεῖον ἐν τῷ κατ' αἰσθησιν κόσμῳ, τοῦτο ἐν τῷ κόσμῳ τῆς διανοίας ἐστίν ἡ φρόνησις»⁷⁹, ἦτοι «ἕξις φωτιστικὴ καὶ τῶν ἐφ' ἐκάστου τῶν ὄντων ἰδίως πνευματικῶν λόγων ἀποδεικτικὴ, τὴν ἐν ὅλοις ἀπλανῶς δι' αὐτῶν αἰτίαν ἐκφαίνουσα, καὶ τῆς κατὰ ψυχὴν περὶ τὸ θεῖον ἐφέσεως ἐλκτικὴ»⁸⁰.

74. Ἡ τετράς αὕτη συναντᾶται ἤδη εἰς τὸν Μ. Ἀθανάσιον PG 26, 869B. Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς ὁμιλεῖ περὶ «δικαιοσύνης, ἀνδρείας, εὐσεβείας καὶ φρονήσεως» (Παιδ. 2, 12 PG 8, 544C καὶ 640A). Τὰς ἀρετάς ταύτας συναντῶμεν εἰς τὸν Πλάτωνα, ὁ ὁποῖος χαρακτηρίζει ταύτας «πολιτικάς ἀρετάς» (Πλάτωνος, Πολιτεία Δ' 6-11).

75. Μαξ. Ὁμολ., Κ. ἀ. II, 79, PG 90, 1009B.

76. Μαξ. Ὁμολ., Περὶ διαφ. ἀπ. PG 91, 1245AB. Πρβλ. Μ. Βασίλειον, Ὁμιλία 12,6 PG 31, 397C.

77. Α' Κορ. 15,48. Μαξ. Ὁμολ., Κ. ἀ. II, 79, PG 90, 1009B.

78. Γαλ. 5,22.

79. Μαξ. Ὁμολ., Περὶ διαφ. ἀπ. PG 91, 1245B. Βλ. Initiation Théologique III, 697.

80. Αὐτόθι.

Περὶ τῆς ἀνδρείας λέγει· «ὅπερ (ἐστὶν) ἐν τῷ αἰσθητῷ κόσμῳ ὁ ἀήρ, τοῦτο ἐν τῷ κατὰ διάνοιαν κόσμῳ ἐστὶν ἡ ἀνδρεία»⁸¹, ἦτοι «ἐξίς κινή-
τική, καὶ τῆς ἐμφύτου κατὰ πνεῦμα ζωῆς συνεκτική τε ἅμα καὶ δραστική,
καὶ τῆς κατὰ ψυχὴν περὶ τὸ θεῖον ἀεικινήσιας τομ(ν)ωτική»⁸².

Ὁ Πλάτων, ἀναφερόμενος εἰς τὸν κυβερνήτην ἐνὸς κράτους, λέγει ὅτι
ἐν αὐτῷ πρέπει νὰ συνδυάζεται ἡ ἀνδρεία μετὰ τῆς φρονήσεως, διότι ἡ ἀνδρεία
ἀνευ τῆς φρονήσεως εἶναι ἀπλοῦν θάρρος⁸³. Ἐν τῷ κόσμῳ τῆς διανοίας πρέπει
ὁμοίως νὰ συνδυάζονται αἱ ἀρεταὶ αὗται· ἡ φρόνησις διὰ νὰ ἐφαρμοσθῇ ἔχει
ἀνάγκη τῆς ἀνδρείας καὶ ἡ ἀνδρεία διὰ νὰ μὴ εἶναι «ἀπλοῦν θάρρος» ἀλλ'
«ἐξίς», κατὰ τὸ πνεῦμα τοῦ ἁγ. Μαξίμου, ἔχει τὴν ἀνάγκη τῆς φρονήσεως.

Ἡ σωφροσύνη κατέχει τὴν τρίτην ἐν τῇ τετραδί θεσιν, παραλληλιζο-
μένη ὁμοίως πρὸς ἐν στοιχεῖον τῆς φύσεως· «ὅπερ ἐν τῷ αἰσθητῷ κόσμῳ
ἐστὶ τὸ ὕδωρ», λέγει ὁ ἁγ. Μάξιμος, «τοῦτο ἐν τῷ τῆς διανοίας κόσμῳ ἐστὶν
ἡ σωφροσύνη»⁸⁴, ἦτοι «ἐξίς... τῆς ἐν Πνεύματι ζωτικῆς γονιμότητος ποιη-
τική καὶ τῆς ἀειβλύστου κατὰ τὴν ἔφεσιν περὶ τὸ θεῖον ἐρωτικῆς θέλξεως γεν-
νητικῆ»⁸⁵.

Τέλος, περὶ τῆς δικαιοσύνης γράφει· «ὅπερ ἐν τῷ αἰσθητῷ κόσμῳ
[ἐστὶν ἡ γῆ, τοῦτο ἐν τῷ τῆς διανοίας κόσμῳ]⁸⁶ ἐστὶν ἡ δικαιοσύνη»⁸⁷, ἦτοι
«ἐξίς... κατ' εἶδος γεννητικῆ πάντων τῶν ἐν τοῖς οὐσι λόγων καὶ τῆς ἐν Πνεύ-
ματι κατὰ τὸ ἴσον ἐκάστω ζωτικῆς διαδόσεως ἀπονεμητικῆ καὶ τῆς οἰκείας
ἐν τῷ καλῷ κατὰ τὴν θέσιν βάσεως ἀμετάθετος ἰδρυσις»⁸⁸.

Τὰς ἀρετὰς ταύτας καλεῖ, ὡς ἀνεφέραμεν, ὁ ἁγ. Μάξιμος «γενικὰς
ἀρετὰς», διότι ἐξ αὐτῶν πηγάζουν δύο ἄλλαι ἀρεταὶ «γενικώτεραι κατὰ σύν-
θεσιν», ἦτοι ἡ σοφία καὶ ἡ πραότητα· πᾶσαι δ' αἱ ἀρεταὶ αὗται συνάγονται «εἰς
τὴν τῶν πασῶν γενικωτάτην ἀρετήν», τὴν ἀγάπην»⁸⁹.

Ὅντως δ' ἐκ τῆς φρονήσεως καὶ τῆς δικαιοσύνης ἔχομεν τὴν σοφίαν,
«ὡς γνώσεως τῆς κατὰ τὴν φρόνησιν καὶ τῆς κατὰ τὴν δικαιοσύνην ἐπιστήμην
ὑπάρχουσας συνεκτικὴν αἰτίαν»⁹⁰ καὶ ἐκ τῆς ἀνδρείας καὶ τῆς σωφροσύνης
ἔχομεν τὴν πραότητα, (μηδὲν ἄλλο τυγχάνουσας ἢ θυμοῦ καὶ ἐπιθυμίας παν-

81. Αὐτόθι.

82. Αὐτόθι.

83. Πλάτωνος, Μένων, κεφ. 24.

84. Μαξ. Ὁμολ., Περὶ διαφ. ἀπ. PG 91, 1245B.

85. Ἐνθ' ἀν., 1245BC.

86. Ἡ συμπλήρωσις αὕτη εἶναι ἡμετέρα· προκύπτει δ' ἐκ τῆς ἐπομένης παραγρά-
φου τοῦ κειμένου τοῦ ἁγ. Μαξίμου (PG 91, 1245C).

87. Μαξ. Ὁμολ., Περὶ διαφ. ἀπ. PG 91, 1245C.

88. Αὐτόθι.

89. Ἐνθ' ἀν., 1249AB.

90. Αὐτόθι.

τελῆ πρὸς τὰ παρὰ φύσιν ἀκίνησιαν»⁹¹. Ἐκ πασῶν δὲ τῶν ἀρετῶν τούτων ἔχομεν τὴν ἀγάπην, «ἐκστατικὴν οὖσαν τῶν ἐξ αὐτῆς καὶ προσαγωγικὴν τῶν δι' αὐτῆς καὶ ἐνοποιητικὴν τῶν εἰς αὐτὴν ἀρξάμενων τε καὶ κινήθεντων καὶ ληξάντων καὶ διαφερόντως ἐπὶ πᾶσι θεοποιητικὴν»⁹².

7. Αἱ τρεῖς δυνάμεις τῆς ψυχῆς.

Ὁ ἅγιος Μάξιμος, ἀκολουθῶν τὴν φιλοσοφικὴν παράδοσιν ὡς καὶ πλείστους Πατέρας καὶ ἐκκλησιαστικούς συγγραφεῖς, κάμνει λόγον περὶ τριῶν δυνάμεων ἢ μερῶν τῆς ψυχῆς: τοῦ ἐπιθυμητικοῦ, τοῦ θυμικοῦ καὶ τοῦ λογιστικοῦ. Ἐκαστον τῶν μερῶν τούτων ἔχει μίαν συγκεκριμένην λειτουργίαν· α) τὸ λογιστικὸν κινεῖται («πρὸς τὴν τῆς αἰτίας καὶ τῶν περὶ τὴν αἰτίαν τῶν καλῶν ζήτησιν»· β) τὸ ἐπιθυμητικὸν («πρὸς πόθον τῶν ζητουμένων») καὶ γ) τὸ θυμικὸν («πρὸς φυλακὴν καὶ στοργήν») ⁹³.

Ἐκ τῶν τριῶν τούτων δυνάμεων, τὸ ἐπιθυμητικὸν καὶ τὸ θυμικὸν ἀνήκουν εἰς τὰς πρακτικὰς δυνάμεις τῆς ψυχῆς, ἐνῶ τὸ λογιστικὸν ἀνήκει εἰς τὰς θεωρητικὰς δυνάμεις⁹⁴. Ἡ καλὴ ἢ κακὴ χρῆσις τῶν δυνάμεων τούτων ἔχει ὡς ἄμεσον καὶ ἀνάλογον ἀποτέλεσμα τὴν κατὰ φύσιν ἢ παρὰ φύσιν κίνησιν τῆς ψυχῆς. Ἡ παράλογος χρῆσις τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς ὀδηγεῖ ταύτην εἰς πτώσιν καὶ ἐξαθλίωσιν· «ὅταν ἄνους ὁ λόγος γένηται καὶ προπετῆς ὁ θυμὸς καὶ ἄλογος ἡ ἐπιθυμία, ἄγνοια καὶ τυραννὶς καὶ ἀκολασία κρατοῦσι τὴν ψυχὴν»⁹⁵. Ἐναντιότως, ἡ ψυχὴ ἀνίσταται καὶ ἐνεργεῖ κατὰ φύσιν, «ὅταν αἱ παθητικαὶ αὐτῆς δυνάμεις, ὁ θυμὸς... καὶ ἡ ἐπιθυμία, ἐν τῇ τῶν πραγμάτων καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς νοημάτων προσβολῇ ἀπαθεῖς διαμείνωσι»⁹⁶. Ἐὰν δηλαδὴ τὰ δύο μέρη τῆς ψυχῆς, ἦτοι τὸ θυμικὸν καὶ τὸ ἐπιθυμητικὸν, τεθοῦν ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τοῦ λογιστικοῦ, τότε τὸ λογιστικὸν μέρος —ὁ λόγος— καθίσταται «ὄργανον γνώσεως»⁹⁷.

91. Αὐτόθι.

92. Αὐτόθι.

93. Μ α ξ. Ὁ μ ο λ., Πρὸς Θεολ. 55, PG 90, 544A. Πρβλ. PG 90, 392B, 393B.

94. Πρβλ. Ἀ. Ρ α ν τ ο σ ἄ β λ ι ε β ι τ ς, Τὸ μυστήριον τῆς σωτηρίας..., σ. 120 κ.έ.

95. Μ α ξ. Ὁ μ ο λ., Πρὸς Θεολ. 49 (Σχόλιον 11), PG 90, 461A.

96. Μ α ξ. Ὁ μ ο λ., Κ. ἄ. III, 35, PG 90, 1028C.

97. Μ α ξ. Ὁ μ ο λ., Κ. θ. V, 53, PG 90, 1372AB. Λόγος, κατὰ τὸν ἱερὸν Πατέρα, δὲν εἶναι ὁ τρόπος τοῦ ὁμιλεῖν· δὲν εἶναι ἡ τέχνη τῆς προφορᾶς καὶ ἡ εὐγλωττία, ἡ ὁποία μαγεύει τὴν ἀκοὴν καὶ τὴν ὁποῖαν, ὁμως, δύνανται καὶ μοχθηροὶ ἀκόμη ἄνδρες νὰ ἐπιτύχουν, ἀλλ' εἶναι τὸ ὄργανον ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἔχει κατ' οὐσίαν ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου, κεκρυμμένον ἐν ἑαυτῇ κατὰ θεῖαν διάθεσιν —καὶ ὄχι ἐκ μαθήσεως— καὶ τὸ ὁποῖον ὀδηγεῖ τὸν ἀνθρώπον πρὸς τὴν ἀλάθηστον καὶ ἐμβριθῆ διανοητικὴν ἐξέτασιν τῶν ὄντων («διάσκεψιν») καὶ εἰς τὴν ἀντίληψιν τῆς ἀληθείας τῆς ἐν τοῖς λόγοις τῶν ὄντων ἐδρισκομένης (Βλ. Μ α ξ.

Διὰ τὴν πνευματικὴν καλλιέργειαν τῶν τριῶν τούτων μερῶν τῆς ψυχῆς ὁ ἱερός Πατήρ προτείνει τρεῖς ἀρετάς, αἱ ὁποῖαι ἐπιδρῶν ἀμέσως ἐπὶ τῶν μερῶν τῆς ψυχῆς. Προτείνει τὴν ἐγκράτειαν διὰ τὸ ἐπιθυμητικὸν μέρος, τὴν ἀγάπην διὰ τὸ θυμικὸν καὶ τὴν προσευχὴν διὰ τὸ λογιστικόν⁹⁸.

α) Ἐγκράτεια (ἐπιθυμητικὸν μέρος τῆς ψυχῆς).

Ἡ ἐγκράτεια εἶναι ἡ ἀρετὴ, τὴν ὁποῖαν προτείνει ὁ ἅγ. Μάξιμος διὰ τὴν ἴασιν τοῦ ἐπιθυμητικοῦ μέρους τῆς ψυχῆς⁹⁹.

Ὡς πάθη ἢ ἐμπαθεῖς λογισμοὶ τῆς ἐπιθυμίας εἶναι διὰ τὸν ἅγ. Μάξιμον «ὁ φίλαυτος, ἤγουν γαστρίμαργος λογισμὸς, ὃ παρέπεται πάντως ὁ τῆς πορνείας λογισμὸς καὶ ὁ τῆς φιλαργυρίας καὶ ὁ τῆς λύπης»¹⁰⁰.

Τὰ πάθη ταῦτα τῆς ψυχῆς, τὰ ὁποῖα χαρακτηρίζονται ὑπὸ τοῦ ἅγ. Μαξίμου σωματικά¹⁰¹, καθόσον ἔχουν τὰς ἀφορμὰς ἐκ τοῦ σώματος, πρέπει νὰ κατανικηθοῦν, ὥστε τὸ ἐπιθυμητικὸν μέρος τῆς ψυχῆς νὰ παραμείνῃ καθαρὸν καὶ ἀπηλλαγμένον πάσης γηϊνῆς ἢ σαρκικῆς ἐπιθυμίας. Καὶ δύνανται νὰ κατανικηθοῦν¹⁰² εὐκολώτερον ἀπὸ τὰ ψυχικὰ πάθη¹⁰³. Προτείνει δὲ τὴν νηστείαν¹⁰⁴, τὴν σωφροσύνην¹⁰⁵ καὶ τὴν ἐγκράτειαν¹⁰⁶ διὰ τὸν «μαρασμὸν» καὶ τὴν κάθαρσιν τῶν παθῶν τούτων, τονίζων ἰδιαίτερος τὴν ἀξίαν τῆς ἐγκρατείας¹⁰⁷, ἡ ὁποία μαραίνει τὴν ἐπιθυμίαν¹⁰⁸, διατηρεῖ ἀπαθῆ τὸν νοῦν «πρὸς

Ἄμολ., Πρὸς Θαλ. PG 90, 264AB). Ὁ Μ. Ὀρφανός, ἀναφερόμενος εἰς τὰς τρεῖς δυνάμεις τῆς ψυχῆς, ὡς αὐτὰ πηγάζουν ἐκ τῆς διδασκαλίας Διδύμου τοῦ τυφλοῦ, γράφει: «Ἐκ τῶν τριῶν τούτων δυνάμεων τὸ λογιστικὸν εἶναι τὸ τιμιώτερον καὶ χαρακτηρίζεται ὑπὸ τοῦ Διδύμου ὡς ὁ «οἶκος» τῆς ψυχῆς, ἐνῶ αἱ ἕτεραι δύο ὡς «ἐπαύλεις» αὐτῆς. Τὸ «λογιστικὸν» ἄρχει, ἄρχεται δὲ τὸ ἐπιθυμητικὸν καὶ τὸ θυμικὸν» (Μ. Ὀρφανοῦ, Ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα..., σελ. 142).

98. «Ἐὐλόγως κινεῖται ἡ ψυχὴ, ὅταν τὸ ἐπιθυμητικὸν αὐτῆς τῇ ἐγκρατεῖα πεπολιώται· τὸ δὲ θυμικὸν, τῆς ἀγάπης ἀντέχεται, τὸ μῖσος ἀποστρεφόμενον· τὸ δὲ λογιστικὸν, πρὸς τὸν Θεὸν διάγει, διὰ προσευχῆς καὶ θεωρίας πνευματικῆς» (Μαξ. Ἄμολ., Κ. ἀ. IV, 15, PG 90, 1052A. Πρβλ. Τοῦ αὐτοῦ, Λόγος ἀσκητικὸς, PG 90, 925D-928A).

99. Μαξ. Ἄμολ., Κ. ἀ. IV, 44, PG 90, 1057B.

100. Βλ. Μαξ. Ἄμολ., Πρὸς Θαλ. 49 (Σχόλιον 20), PG 90, 464D. Πρβλ. Τοῦ αὐτοῦ, Κ. ἀ. III, 56, PG 90, 1033BC.

101. Βλ. Μαξ. Ἄμολ., Κ. ἀ. I, 64, PG 90, 973B.

102. Ἐνθ' ἀν., I, 66, PG 90, 973C.

103. Ψυχικὰ πάθη χαρακτηρίζονται τὰ τοῦ θυμικοῦ μέρους τῆς ψυχῆς· ταῦτα εἶναι ἡ ὀργή, ἡ ἀκηδία, ἡ κενοδοξία καὶ ἡ ὑπερηφανία (Μαξ. Ἄμολ., Πρὸς Θαλ. 49 (Σχόλιον 20), PG 90, 464D. Πρβλ. Τοῦ αὐτοῦ, Κ. ἀ. III, 56, PG 90, 1033BC).

104. Μαξ. Ἄμολ., Κ. ἀ. I, 79, PG 90, 977C.

105. Ἐνθ' ἀν. IV, 44, PG 90, 1057B.

106. Ἀὐτόθι.

107. Βλ. Ἐνθ' ἀν., IV, 86, PG 90, 1069AB.

108. Βλ. Μαξ. Ἄμολ., Λόγ. ἀσκ. PG 90, 925D-928A.

τε τὰ πράγματα καὶ πρὸς τὰ τούτων νοήματα»¹⁰⁹ καὶ λαμβάνει ὡς μισθὸν τὴν ἀπάθειαν¹¹⁰.

Ἡ καλλιέργεια λοιπὸν τῆς ἐγκρατείας ἐπιφέρει νίκην ἐπὶ τῶν παθῶν τοῦ ἐπιθυμητικοῦ μέρους τῆς ψυχῆς, χαλιναγώγησιν αὐτοῦ καὶ ὑποταγὴν εἰς τὸ λογιστικὸν μέρος τῆς ψυχῆς¹¹¹. Τότε ἡ ἐπιθυμία παύει νὰ εἶναι κακόν, διότι ὁδηγεῖ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν ἐπιθυμίαν τῶν οὐρανίων καὶ ὄχι τῶν ἐπιγείων¹¹².

β) Ἀγάπη (θυμικὸν μέρος τῆς ψυχῆς).

Ἡ ἀγάπη εἶναι ἕως ἡ δυσκολωτέρα ἀρετὴ, καθόσον ἡ ἀληθῆς πραγματώσις αὐτῆς ἀπαιτεῖ πραγματικὰς θυσίας. Κατὰ πρῶτον καὶ κύριον λόγον, αὕτη πρέπει νὰ ἔχη κατεύθυνσιν πρὸς πάντα ἄνθρωπον, ἔστω καὶ ἂν ἐμποδίζηται ἢ ἀνάπτυξις τῶν συμφερόντων τοῦ ἐφαρμόζοντος ταύτην ἀνθρώπου¹¹³. Διὰ νὰ ἐπιτευχθῇ αὕτη πρέπει ὁ ἄνθρωπος, ἂν καὶ βιοῖ ἐπὶ τῆς γῆς, νὰ πολιτεύηται ἐν οὐρανοῖς, διότι «ὁ ἀγαπῶν τὸν Θεόν, πάντων τῶν ὑπ' αὐτοῦ γεγονότων προτιμᾷ τὴν γνῶσιν αὐτοῦ καὶ ἀδιαλείπτως, διὰ πάθου, ταύτη προσκαρτερεῖ»¹¹⁴.

Ὁ ἅγ. Μάξιμος θεωρεῖ πραγματικὴν ἀγάπην ἐκείνην, ἡ ὁποία κατευθύνεται συγχρόνως πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον. Εἶναι ἀδύνατος ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη, ἐὰν δὲν ὑπάρχη ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη¹¹⁵. Τὴν ἐπίτευξιν δὲ τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης θεωρεῖ εὐκολωτέραν, καθόσον τὸν πλησίον καὶ τὸν βλέπομεν καὶ τὰς ἀρετάς του ἐκτιμῶμεν καὶ τὰς πρὸς ἡμᾶς εὐεργεσίας του καὶ συγχρόνως ἐκτιμῶμεθα ὑπ' αὐτοῦ. Ἰσχυροτέραν ὅμως τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης θεωρεῖ τὴν πρὸς τὸν Θεόν, καθόσον αὕτη, ὡς ἀποβάλλουσα ἐκ τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου τὰ πάθη¹¹⁶ —ιδίᾳ δὲ τὴν γενεσιουργὸν αἰτίαν τοῦ πρὸς τὸν πλησίον μίσους— γίνεται δημιουργὸς τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης. Ἐπειδὴ δὲ θεωρεῖ ὡς πρῶτον καὶ οὐσιῶδες ἐμπόδιον τῆς πρὸς τὸν πλησίον καὶ τὸν Θεὸν ἀγάπης τὰ «ὕλικὰ ἀγαθὰ» ἢ τὸ «ὕλικόν συμφέρον», προτείνει

109. Μαξ. Ὁμολ., Κ. ἀ. III, 39, PG 90, 1028D.

110. Βλ. ἐνθ' ἀν., II, 25, PG 90, 992B.

111. Βλ. Ἄ. Ραντοσάβλιεβιτς, Τὸ μυστήριον τῆς σωτηρίας..., σελ. 139.

112. Βλ. Μαξ. Ὁμολ., Πρὸς Θεολ. 1, PG 90, 269B. Πρβλ. M. Ville r, Aux sources de spiritualité..., σελ. 180, σημ. 96.

113. Βλ. Μαξ. Ὁμολ., Κ. ἀ. I, 1, PG 90, 961A.

114. Ἐνθ' ἀν. I, 4, PG 90, 961BC.

115. Ἄλλαχού ὁ ἅγ. Μάξιμος, δίδων τὴν ἔννοιαν τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης, λέγει ὅτι ἀγάπη εἰς τὸν Θεὸν εἶναι «τὸ προτιμᾶν αὐτὸν τοῦ κόσμου καὶ τὴν ψυχὴν τῆς σαρκὸς» (Μαξ. Ὁμολ., Κ. ἀ. III, 50, PG 90, 1032B).

116. Βλ. αὐτόθι.

τὴν καταφρόνησιν τούτων. Τὰ «ὕλικα ἀγαθὰ» εἶναι «κτίσματα τοῦ Θεοῦ»¹¹⁷ καὶ συμφέρει νὰ προτιμᾷ τις τὸν Κτίστην ἢ τὰ κτίσματα. Διαλαμβάνει δὲ τὸν ὄρον «κτίσμα» οὕτως, ὥστε νὰ προτρέπη τὸν ἄνθρωπον νὰ μὴ δίδῃ σημασίαν οὐδὲ εἰς τὸ σῶμά του —ἐὰν πρόβηται ἡ ἐνέργεια αὐτὴ νὰ χωρίσῃ τοῦτον τῆς τοῦ Θεοῦ ἀγάπης—, τὸ ὅποῖον πρέπει νὰ θεωρῇ «ἀλλότριον»¹¹⁸. Ἐνταῦθα εὐρίσκεται ἡ ἀφετηρία διὰ τὴν ἀπόκτησιν τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης.

Ὁ ἁγ. Μάξιμος θεωρεῖ δεδομένα τὴν τε καταφρόνησιν τῶν ὑλικῶν καὶ τὴν πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπην δι' ἐκεῖνον ὁ ὅποιος διατείνεται ὅτι ἀγαπᾷ τὸν Θεόν· «ὁ ἀγαπῶν τὸν Θεόν», λέγει, «οὐ δύναται μὴ καὶ πάντα ἄνθρωπον ὡς ἑαυτὸν ἀγαπῆσαι»¹¹⁹. Εἰς ἕτερον δὲ σημεῖον ὑπενθυμίζει λέγων ὅτι «ὁ τὸν Θεὸν ἀγαπῶν, καὶ τὸν πλησίον πάντως ἀγαπᾷ»¹²⁰. Ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν καὶ μῖσος πρὸς τὸν πλησίον δὲν συμβιβάζονται· «ὁ ἕχνος μίσους βλέπων ἐν τῇ ἑαυτοῦ καρδίᾳ δι' οἰονδήποτε πταῖσμα πρὸς τὸν οἰονδήποτε ἄνθρωπον, ἀλλότριος τυγχάνει πάνπαν τῆς εἰς Θεὸν ἀγάπης. Διότι ἡ εἰς Θεὸν ἀγάπη τοῦ εἰς τὸν ἄνθρωπον μίσους παντελῶς οὐκ ἀνέχεται»¹²¹.

Ἡ ἀγάπη πρέπει νὰ κατευθύνεται πρὸς πάντας τοὺς ἀνθρώπους ἰσοτιμῶς, ἄνευ ὑπολογισμῶν. Ὁ διατεινόμενος ὅτι ἀγαπᾷ τὸν Θεόν, δὲν δύναται νὰ εἴπῃ ὅτι ἀγαπᾷ ἄλλους ὀλιγώτερον καὶ ἄλλους περισσότερον· ἢ, τινὰς μὲν μισεῖ τινὰς δὲ οὐδὲ ἀγαπᾷ οὐδὲ μισεῖ, ἄλλους δὲ ἀγαπᾷ¹²². Ἡ ἀνισότης αὕτη εἶναι ξένη πρὸς τὴν τελείαν ἀγάπην, διότι αὕτη «οὐδεμίαν διάκρισιν, βασιζομένην ἐπὶ τῆς διαφορᾶς τῶν χαρακτήρων δέχεται μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες πάντες ἔχουσι τὴν αὐτὴν φύσιν. Αὕτη μὴ βλέπουσα οὐδὲν ἕτερον εἰ μὴ ταύτην τὴν φύσιν, ἀγαπᾷ ἐξ ἴσου πάντας τοὺς ἀνθρώπους. Τοὺς καλοὺς, ὡς φίλους· καὶ τοὺς κακοὺς, ὡς ἐχθροὺς ἀγαπᾷ, εὐεργετοῦσα καὶ δευκνούουσα μακροθυμίαν καὶ ὑπομένουσα πᾶν ὅ,τι προέρχεται ἐξ αὐτῶν»¹²³. Αὕτη εἶναι ἡ «θεανθρωπίνη ἀγάπη», ἡ ὅποια διακρίνεται «ἀπὸ τὴν φαρισαϊκὴν, τὴν οὐμανιστικὴν, τὴν ἄλτρουϊστικὴν, τὴν ἐθνικὴν, τὴν τῶν ζώων». Αὕτη εἶναι ἡ ἀγάπη τοῦ Χριστοῦ, ἡ «παναγάπη»¹²⁴.

Ἡ ἀγάπη κατὰ τὸν ἁγ. Μάξιμον εἶναι ἡ «δόδος τῆς ἀληθείας»· ταύτην «ἑαυτὸν ὀνομάσας ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, τοὺς ἐν αὐτῇ ὀδεύοντας τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ καθαρὸς παντοίων γενομένους παθῶν παρίστησιν. Αὕτη ἐστὶν ἡ θύρα,

117. Μαξ. Ὁμολ., Κ.ἀ. I, 1, 6, PG 90, 961AC.

118. Ἐνθ' ἀν., I, 6, PG 90, 961C. «Ἀγαπᾷ πάντας ἀνθρώπους ὁ μηδὲν ἀγαπῶν ἀνθρώπων» (ἔνθ' ἀν., III, 37, PG 90, 1028CD).

119. Ἐνθ' ἀν., I, 13, PG 90, 964B.

120. Ἐνθ' ἀν., I, 23, PG 90, 965A.

121. Ἐνθ' ἀν., I, 15, PG 90, 964C.

122. Βλ. ἔνθ' ἀν., II, 10, PG 90, 985C. Πρβλ. ἔνθ' ἀν., I, 70, PG 90, 976B.

123. Ἐνθ' ἀν., I, 71, PG 90, 976B.

124. Ἱ. Π ὁ π ο ῖ β ι τ ς, Ἀνθρῶπος καὶ Θεάνθρωπος, σελ. 58.

δι' ἧς ὁ εἰσερχόμενος εἰς τὰ Ἅγια γίνεται τῶν ἁγίων, καὶ τοῦ ἀπροσίτου κάλλους τῆς ἁγίας καὶ βασιλικῆς Τριάδος θεατῆς γενέσθαι καθίσταται ἄξιος. Αὕτη ἐστὶν ἡ ἄμπελος ἡ ἀληθινὴ ἐν ἧ ὁ παγίως ἑαυτὸν ἐνριζώσας, θείας καταξιοῦται μέτοχος γενέσθαι ποιότητος»¹²⁵.

Ἡ ἔμπρακτος ἀγάπη εἶναι ἡ μόνη ἰσχυρὰ δύναμις, ἡ ὁποία διακρατεῖ τὸν ἄνθρωπον ἐν ἀχωρίστῳ ἐνώσει μετὰ τοῦ Θεοῦ¹²⁶. Αὕτη εἶναι τὸ τιμιώτερον ἀπόκτημα τοῦ ἀνθρώπου¹²⁷. Εἶναι τὸ «τέλος» πάντων τῶν ἀγαθῶν, διότι περιέχει πίστιν, ἐλπίδα, ταπεινῶσιν, πραότητα, πραυπάθειαν, ἔλεον, ἐγκράτειαν¹²⁸. εἶναι «τὸ τῶν ἀγαθῶν ἀκρότατον καὶ παντὸς ἀλτίον ἀγαθοῦ»¹²⁹. εἶναι ἡ ἀρετὴ τῆς θεώσεως¹³⁰.

Κυριώτερος ἐχθρὸς τῆς ἀγάπης εἶναι τὸ μῖσος. Δὲν θὰ ἀπείχομεν πολὺ ἀπὸ τῆς πραγματικότητος ἐὰν ἐλέγομεν ὅτι τὸ μῖσος «διχάζει» τὸν ἄνθρωπον καὶ παρουσιάζει αὐτὸν ἀσυνεπῆ, ὅταν οὗτος ἄλλως μὲν ἐνεργεῖ τώρα καὶ ἄλλως ὕστερον. Τοῦτο καθίσταται ἐμφανές, ὡς ἂν παρατηροῦμεν ὅτι ὁ δεῖνα ὁμιλεῖ ἐπαινετικῶς μὲν τώρα διὰ τὸν συνάνθρωπόν του καί, μετὰ μικρὸν χρονικὸν διάστημα, κατακυριευθεὶς ὑπὸ μίσους, μετατρέπει τὸν ἔπαινον εἰς σκληρὰν καὶ ἐπαισχυντὸν κακολογίαν· καὶ τοῦτο διότι τὴν θέσιν τῆς ἀγάπης κατέλαβε τὸ μῖσος¹³¹, μὲ ἄμεσον ἀποτέλεσμα τὴν ἀρνητικὴν ἐκδήλωσιν τοῦ θυμικοῦ μέρους τῆς ψυχῆς μὲ ὅλα τὰ συμπαρομαρτοῦντα. Ἀρνητικὴ δ' ἐκδήλωσις τοῦ θυμικοῦ εἶναι ἡ διέγερσις τῶν παθῶν καὶ ἡ ὑπ' αὐτῶν κατακυριεύσεις καὶ ἀιμαλώτευσις τοῦ ἀνθρώπου¹³².

Τὸ θυμικὸν μέρος τῆς ψυχῆς θεραπεύεται, κατὰ τὸν ἱερὸν Πατέρα, μόνον διὰ τῆς ἀγάπης καὶ μάλιστα τῆς «μακροθυμοῦσης ἀγάπης»^{132α} ἢ τῆς «πνευματικῆς ἀγάπης», ἡ ὁποία ἀντίκειται τῷ μίσει¹³³ καὶ ἡ ὁποία δὲν κάμνει διάκρισιν μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων. Ἡ ἀγάπη αὕτη μαραίνει τὸ θυμικὸν μέρος

125. Μ α ξ. Ὁ μ ο λ., Ἐπιστολὴ 2, PG 91, 404A.

126. Βλ. Μ α ξ. Ὁ μ ο λ., Πρὸς Θεῶν. PG 90, 261AB.

127. Βλ. Μ α ξ. Ὁ μ ο λ., Περὶ διαφ. ἀπ. PG 91, 1072A.

128. Βλ. Μ α ξ. Ὁ μ ο λ., Ἐπιστολὴ 2, PG 91, 393C. Πρβλ. Ἰ. Π ό π ο β ι τ ς, μν. ἔργ. σελ. 17.

129. Ἐνθ' ἀν., PG 91, 393CD-396B.

130. Ἐνθ' ἀν., PG 91, 393BC, 401BD, 421C καὶ 90, 1388, 9/3.

131. Βλ. Μ α ξ. Ὁ μ ο λ., Κ. ἀ. IV, 26-27, PG 90, 1053AB.

132. «Ἡ πονηρὰ καὶ δόλιος τοῦ διαβόλου βασιλεία... τὸν κατὰ τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς γνώσεως συναγείρασα πόλεμον, διὰ τῶν αὐτῆς ἐμφύτων δυνάμεων τροποῦσθαι μηχανᾶται τὴν ψυχὴν. Τὴν μὲν ἐπιθυμίαν πρῶτον, εἰς ὄρεξιν τῶν παρὰ φύσιν, διερεθίζουσα καὶ τὰ ἀίσθητὰ τῶν νοητῶν προτιμᾶν ἀναπειθουσα...» (Κ.θ. II, 95).

132α. Μ α ξ. Ὁ μ ο λ., Κ. ἀ. IV, 26, PG 90, 1053B. Βλ. Α' Κ ο ρ. 13,4.

133. Βλ. Ἐνθ' ἀν., IV, 44, PG 90, 1057B.

τῆς ψυχῆς¹³⁴ καὶ ἀποτελεῖ «φάρμακον μεῖζον» κατὰ τοῦ θυμικοῦ μέρους αὐτῆς¹³⁵.

Ὁ ἄγ. Μάξιμος προσωποποιεῖ θυμὸν καὶ ἀγάπην καὶ θέτει ταῦτα ἀντιπάλους εἰς ἀγῶνα ἐπικρατήσεως. Θεωρεῖ δὲ τὴν ἀγάπην γενναῖον ἀγωνιστὴν, ὁ ὁποῖος διὰ τῶν ἀγῶνων τοῦ δύναται ἀφ' ἐνὸς μὲν ν' ἀφοπλίση τὸν ἀντίπαλόν του, τὸν θυμὸν, καὶ νὰ καταστήσῃ τοῦτον «δειλὸν καὶ ἀνανδρον»¹³⁶, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ μετατρέψῃ τοῦτον εἰς ἀγάπην¹³⁷.

γ) Προσευχὴ (λογιστικὸν μέρος τῆς ψυχῆς).

Ἡ νίκη ἐπὶ τῶν σωματικῶν καὶ ψυχικῶν παθῶν, ἤτοι ἐπὶ τῶν παθῶν τοῦ ἐπιθυμητικοῦ καὶ τοῦ θυμικοῦ μέρους τῆς ψυχῆς, προμηνύει νέον ἀγῶνα δυσχερέστερον· ἀγῶνα ἐναντίον τῶν λογισμῶν¹³⁸, ἐναντίον ὅλων τῶν ἐμπαθῶν λογισμῶν, τοὺς ὁποίους ὑποβάλλουν εἰς τὸν νοῦν οἱ δαίμονες¹³⁹, ἰδίᾳ δὲ ὅταν βλέπουν τὸν νοῦν νὰ προκόπη εἰς τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ¹⁴⁰.

Ὁ ἀγὼν οὗτος εἶναι ὄντως δυσχερέστερος ἀπὸ τὸν ἀγῶνα ἐναντίον τῶν σωματικῶν καὶ ψυχικῶν παθῶν. Ὁ ἄνθρωπος, βεβαίως, ὁ ὁποῖος ἀντεπεξῆλθεν ἐπιτυχῶς εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦτον, δύναται ἐξ ἴσου ἐπιτυχῶς νὰ ἐξέλθῃ νικητῆς καὶ ἐκ τοῦ πρὸς τοὺς πονηροὺς λογισμοὺς ἀγῶνος. Εἰθισμένος ἤδη εἰς τὴν ἀσκησιν τῆς ἐγκρατείας, τῆς ταπεινοφροσύνης καὶ τῆς ἀγάπης, μὲ νέον ὄπλον τὴν προσευχὴν ἀγωνίζεται διὰ νὰ διατηρήσῃ καὶ τὸ λογιστικὸν μέρος τῆς ψυχῆς ἀνέπαφον ἀπὸ πᾶσαν πονηρὰν καὶ κακὴν σκέψιν¹⁴¹.

Διὰ τῆς προσευχῆς ὁ ἄνθρωπος προσπαθεῖ ν' ἀποβάλλῃ ἐκ τοῦ νοῦ καὶ αὐτὰ εἰσέτι «τὰ ψιλὰ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων νοήματα καὶ τὰ πάντων τῶν γεγονότων θεωρήματα»¹⁴² καὶ νὰ προσκολληθῇ ἀνεπιφυλάκτως τῷ Θεῷ. Ἡ ἐπίτευξις τῆς καθάρσεως καὶ τοῦ λογιστικοῦ μέρους τῆς ψυχῆς σημαίνει τὴν πλήρη καὶ τελείαν κάθαρσιν αὐτῆς· τὴν κάθαρσιν ἀπὸ πᾶσαν σκέψιν, ἐννοίαν, φαντασίαν τῆς σαρκὸς καὶ τοῦ κόσμου¹⁴³· τὴν ἀναγέννησιν τῆς ψυχῆς.

134. Βλ. ἐνθ' ἄν. I, 65, PG 90, 973C.

135. Βλ. ἐνθ' ἄν., I, 66, PG 90, 973C.

136. Ἐνθ' ἄν., II, 70, PG 90, 1005D. Εἰς ἕτερον σημεῖον ὁ ἄγ. Μάξιμος λέγει: «Ἡ εἰς τὸν πλησίον (ἀγάπη) ἀνθίσταται τῷ θυμῷ· ποιεῖ γὰρ καταφρονεῖν δόξης καὶ χρημάτων» (Κ. ἀ. IV, 75, PG 90, 1065C).

137. Βλ. ἐνθ' ἄν., II, 48, PG 90, 1000CD.

138. Βλ. ἐνθ' ἄν., I, 63, PG 90, 973B.

139. Βλ. ἐνθ' ἄν., I, 91, PG 90, 981AB.

140. Βλ. ἐνθ' ἄν., II, 14, PG 90, 988BC.

141. Βλ. ἐνθ' ἄν., IV, 44, PG 90, 1057B.

142. Βλ. ἐνθ' ἄν., III, 49, PG 90, 1032B. Πρβλ. II, 7, PG 90, 985BC.

143. Βλ. ἐνθ' ἄν., II, 61, PG 90, 1004C.

“Όταν δὲ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου φθάσῃ εἰς τὸ σημεῖον ἐκεῖνο, κατὰ τὸ ὁποῖον (οὐδὲν οὐδεπώποτε περιστάτικόν τοῦ κόσμου) ταράσσει τοῦτο, τότε ἐπέτυχε τὴν ἀκροτάτην κατάστασιν τῆς προσευχῆς, τὴν τελείαν προσευχήν¹⁴⁴. “Ὡσπερ τὸ σῶμα ἀποθνήσκον πάντως χωρίζεται τῶν τοῦ κόσμου, οὕτω καὶ ἡ ψυχὴ τὴν ἀκροτάτην ἐκείνην τῆς προσευχῆς κατάστασιν μελετῶσα καὶ ἀποθνήσκουσα, πάντων χωρίζεται τῶν τοῦ κόσμου νοημάτων¹⁴⁵. Ἐντεῦθεν καθίσταται ἐμφανὲς ὅτι ἡ προσευχὴ εἶναι τὸ μέσον, τὸ ὁποῖον χωρίζει τὸ πνεῦμα ἀπὸ ὅλας τὰς ἄλλας σκέψεις καὶ παρουσιάζει (γυμνὸν) τὸν νοῦν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ¹⁴⁶.

Διὰ τῆς ἐγκρατείας λοιπόν, διὰ τῆς ἀγάπης καὶ διὰ τῆς προσευχῆς ὁ ἄνθρωπος γίνεται κύριος τῶν αἰσθήσεών του καὶ κατευθύνει αὐτὰς εἰς τὸ πνευματικόν των ἔργον, ὅπερ συνίσταται εἰς τὴν ὑποταγὴν τοῦ ἐπιθυμητικοῦ καὶ τοῦ θυμικοῦ μέρους τῆς ψυχῆς εἰς τὸ λογιστικόν. Ἡ ἐπίτευξις τούτου σημαίνει ὅτι αἱ κινήσεις τῆς ψυχῆς θὰ γίνωνται «κατὰ φύσιν» καὶ ὄχι «παρὰ φύσιν»¹⁴⁷ ἢ «παρὰ τὸν λόγον»¹⁴⁸ ἢ «ἀλογίστως»¹⁴⁹.

Ὁ ἅγ. Μάξιμος συνεπῶς εἶναι σαφῆς· ὁ ἄνθρωπος δὲν καλεῖται νὰ νέκρωσῃ ἢ νὰ ἐκριζώσῃ τὰ πάθη, διότι οὐδὲν κακὸν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐδημιουργήθη ἐν αὐτῇ, ἀλλὰ ν’ ἀποτρέψῃ τὴν ψυχὴν του ἀπὸ τὰ πονηρὰ πάθη καὶ νὰ τὴν ὀδηγήσῃ εἰς τὴν κατὰ Θεὸν ἕξιν. Πάθος εἶναι καὶ ἡ ἀγάπη, ἀλλὰ πάθος «μακάριον»¹⁵⁰. Καὶ ἡ ἀπάθεια εἶναι πάθος, «τὸ ὁποῖον ἀντικαθιστᾷ καὶ ἐξαφανίζει τὸ πάθος τῆς σαρκός, φέρον ἄντ’ ἐκείνου τὸν θησαυρὸν τῶν ἀρετῶν»¹⁵¹. Ἡ νέκρωσις συνεπῶς «εἰς τὴν ὁποίαν ὀφείλει νὰ ὑποβάλλῃ ἑαυτὸν — ὁ ἄνθρωπος — εἶναι παντελῆς νέκρωσις καὶ πλήρης ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας καὶ αὐτῆς εἰσέτι τῆς προαιρέσεως τῆς φερομένης πρὸς τὴν ἁμαρτίαν»¹⁵².

144. Βλ. ἐνθ’ ἄν., I, 88, PG 90, 981A. Ὁ ἅγιος Μάξιμος διακρίνει δύο ἀκροτάτας τῆς προσευχῆς καταστάσεις· «ἡ μὲν τοῖς πρακτικοῖς, ἡ δὲ τοῖς θεωρητικοῖς ἐπισυμβαίνουσα. Καὶ ἡ μὲν ἐκ φόβου Θεοῦ καὶ ἐλπίδος ἀγαθῆς, τῇ ψυχῇ ἐγγίνεται· ἡ δὲ ἀπὸ θείου ἔρωτος καὶ ἀκροτάτης καθάρσεως» (Κ. ἀ. II, 6, PG 90, 985AB). Πρβλ. Ἁ. Θεοδώρα, Ἡ οὐσία τῆς ὀρθοδοξίας, σελ. 263.

145. Ἐνθ’ ἄν., II, 62, PG 90, 1004D.

146. Βλ. Μαξ. Ὁμολ., Λόγ. ἀσκ. 19 καὶ 24 PG 90, 925-930. Βλέπε ὁμοίως, M. Viller, Aux sources de spiritualité..., σελ. 250.

147. Μαξ. Ὁμολ., Μυσταγωγία 5, PG 91, 680D. Πρβλ. Τοῦ αὐτοῦ, Κ. ἀ. I, 35, PG 90, 968A.

148. Μαξ. Ὁμολ., Πρὸς Θεὸν 16, PG 90, 300B-304A.

149. Μαξ. Ὁμολ., Πρὸς Θεὸν 1, PG 90, 253B. Πρβλ. Τοῦ αὐτοῦ, Κ. ἀ. IV, 14, PG 90, 1052A.

150. Μαξ. Ὁμολ., Κ. ἀ. III, 67, PG 90, 1037A.

151. Γ. Ματζαρίδου, Ἡ νῆψις, ἐν Θ.Η.Ε. 10 (1966) 473, Ἀθήναι.

152. Ἁ. Θεοδώρα, Ἡ οὐσία τῆς ὀρθοδοξίας, σελ. 260. Βλέπε, Μαξ. Ὁμολ., PG, 90, 612.

Συνοψίζων ὁ ἅγιος Μάξιμος πάντα, τὰ εἰς τὰ τρία μέρη τῆς ψυχῆς ἀναφερόμενα, λέγει· αἰε θέλεις εἶναι δίκαιος, ἀπόνημε ἐκάστω τῶν ἐν σοι μερῶν τὰ κατ' ἀξίαν· ψυχῇ λέγω καὶ σώματι· καὶ τῷ μὲν λογιστικῷ τῆς ψυχῆς, ἀναγνώσματα καὶ θεωρήματα πνευματικά καὶ προσευχὴν· τῷ δὲ θυμικῷ, ἀγάπην πνευματικὴν, τὴν τῷ μίσει ἀντικειμένην· τῷ δὲ ἐπιθυμητικῷ, σωφροσύνην καὶ ἐγκράτειαν· τῷ δὲ σαρκίῳ, διατροφὰς καὶ σκεπάσματα, τὰ μόνα ἀναγκαϊότερα»¹⁵³.

8. Ὁ ρόλος τοῦ νοῦ εἰς τὴν πνευματικὴν ἀνύψωσιν καὶ τελείωσιν τοῦ ἀνθρώπου.

Σπουδαῖον καὶ θετικὸν ρόλον παίζει ὁ νοῦς εἰς τὴν πνευματικὴν τελείωσιν τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἄγ. Μάξιμος ἀναφέρεται κατ' ἐπανάληψιν εἰς τὸν νοῦν, δεικνύων τὸ πῶς οὗτος θὰ δυνηθῇ νὰ καθαρῇ, νὰ φωτισθῇ, νὰ τελειωθῇ καὶ νὰ εὐρεθῇ πλησίον τοῦ Θεοῦ.

Διὰ νὰ δυνηθῇ ὁ νοῦς νὰ πλησιάσῃ τὸν Θεὸν πρέπει νὰ πληρωθῇ ὑπὸ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης· ἡ ἀγάπη δ' αὕτη νὰ φανεροῦται εἰς πᾶσαν ἐνέργειάν του. Διὰ νὰ ἐπιτευχθῇ τοῦτο εἶναι ἀνάγκη ν' ἀντιληφθῇ ὁ νοῦς τὴν διαφορὰν ἀξίας, ἡ ὁποία ὑπάρχει μεταξὺ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος ἀφ' ἑνός, τοῦ κτίσαντος Θεοῦ καὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ γεγονότων ἀφ' ἑτέρου καί, ὡς ἐκ τούτου, νὰ διαρρήξῃ πάντα δεσμὸν μὲ τὰ αἰσθητὰ πράγματα¹⁵⁴, νὰ προσηλωθῇ ἀπολύτως εἰς τὸν Θεόν¹⁵⁵ καὶ νὰ «ἐκδημήσῃ», νὰ φύγῃ δηλ. ἀπὸ τὴν γῆϊνην σφαῖραν καὶ νὰ εὐρεθῇ πλησίον τοῦ Θεοῦ¹⁵⁶, ἔνθα τὸ θεῖον καὶ ἄπειρον φῶς θὰ καταλάμπῃ αὐτὸν καὶ θὰ δίδῃ ζωὴν εἰς αὐτὸν¹⁵⁷ καὶ ἔνθα ὁ νοῦς πρὸ τῆς θείας «ἀπειρίας» θ' ἀνακαλύπτῃ καὶ θὰ συναισθάνηται τὸ πῶσον ἀσήμαντος, ταπεινὸς καὶ μικρὸς εἶναι¹⁵⁸.

Κάθαρσις τοῦ νοῦ σημαίνει ἐρήμωσιν αὐτοῦ ἐκ τῶν ὑλικῶν πραγμάτων¹⁵⁹, ἀπαλλαγὴν αὐτοῦ ἀπὸ πᾶσαν σαρκικὴν ἐπιθυμίαν καὶ μὴ συγκατάθεσιν αὐτοῦ εἰς τὰς ἐπιθυμίας τοῦ διὰ τῶν αἰσθήσεων κινουμένου σώματος¹⁶⁰.

Ἡ κάθαρσις τοῦ νοῦ ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς σταθερᾶς καὶ διαρκοῦς προσευχῆς. Δι' αὐτῆς ὁ νοῦς «ἐξῶ σαρκὸς καὶ κόσμου»¹⁶¹ γίνεται· «συναπτό-

153. Μ α ξ. Ὁ μ ο λ., Κ. ἀ. IV, 44, PG 90, 1057B. Πρβλ. IV, 80, PG 90, 1068C.

154. Βλ. ξνθ' ἀν. I, 8, PG 90, 961D. Πρβλ. I, 50, PG 90, 969C.

155. Βλ. ξνθ' ἀν. I, 6, PG 90, 961D.

156. Βλ. ξνθ' ἀν. I, 10, PG 90, 964A.

157. Βλ. ξνθ' ἀν., I, 90, PG 90, 981A. Πρβλ. I, 33, PG 90, 968A.

158. Βλ. Μ α ξ. Ὁ μ ο λ., Κ. ἀ. I, 12, PG 90, 964B.

159. Βλ. ξνθ' ἀν., II, 54, PG 90, 1001C.

160. Βλ. ξνθ' ἀν., II, 56, PG 90, 1001D.

161. Ξνθ' ἀν., II, 61, PG 90, 1004C. Ἄλλαχοῦ ὁ ἄγ. Μάξιμος γράφει: «Αἰ μὲν

μενος» δὲ καὶ «ἐγχερονίζων» τῷ Θεῷ «σοφὸς γίνεται καὶ ἀγαθὸς καὶ φιλόανθρωπος καὶ ἐλεήμων καὶ μακρόθυμος καί, ἀπλῶς εἰπεῖν, πάντα σχεδὸν τὰ θεῖα ἰδιώματα ἐν ἑαυτῷ περιφέρει»¹⁶².

Ὁ ἅγιος Μάξιμος ὁμιλεῖ περὶ πραγμάτων καὶ νοημάτων, δυναμένων νὰ ὀχλήσουν τὸν νοῦν. Ὁμιλεῖ μάλιστα περὶ «τῶν ἐν τῇ ψυχῇ», «τῶν ἐν τῷ σώματι» καὶ τῶν «περὶ τὸ σῶμα πραγμάτων»¹⁶³. Ἀποδίδει δὲ μεγίστην σημασίαν εἰς τὴν καλὴν ἢ κακὴν χρῆσιν αὐτῶν¹⁶⁴, καθόσον ἐκ τῆς καλῆς ἢ κακῆς χρήσεως ἐξαρτᾶται τὸ ἐὰν ἡμεῖς ἀποδειχθῶμεν ἐνάρετοι ἢ φαῦλοι¹⁶⁵. Τὰ πράγματα ταῦτα ἐγκρύπτουν νοήματα, τὰ ὁποῖα φθάνουν εἰς τὸν νοῦν καὶ τῶν ὁποίων οὗτος καλεῖται νὰ κάμῃ χρῆσιν¹⁶⁶. Ἡ διαφορὰ ἢ ὁποῖα ὑπάρχει μεταξὺ πραγμάτων καὶ νοημάτων ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι τὰ πράγματα «ἐξῶθεν εἰσι τοῦ νοῦ, τὰ δὲ τούτων νοήματα ἔσωθεν συνίστανται»¹⁶⁷.

Τὰ πράγματα, αὐτὰ καθ' ἑαυτά, δὲν εἶναι κακά· «οὐδὲν αὐτῶν κακὸν ὄν τῷ ἰδίῳ λόγῳ, παρὰ δὲ τὴν χρῆσιν, εἴτε κακὰ κυρίως, εἴτε ἀγαθὰ εὐρίσκειται»¹⁶⁸. Συνεπῶς, καὶ τὰ νοήματα τούτων εἶναι καλὰ ἢ κακά. Ἡ ποιότης τούτων ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ὀρθῆς ἢ ἐσφαλμένης ὑπὸ τοῦ νοῦ χρήσεως· «τῇ γὰρ ἐσφαλμένῃ τῶν νοημάτων χρήσει, ἢ παράχρησις τῶν πραγμάτων ἀκολουθεῖ»¹⁶⁹. Ὁ νοῦς τοῦ θεοφιλοῦς ἀνθρώπου δὲν πολεμεῖ πρὸς τὰ πράγματα «οὐδὲ πρὸς τὰ τούτων νοήματα· ἀλλὰ πρὸς τὰ πάθη τὰ τοῖς νοήμασι συνεζευγμένα· οἷον οὐ πρὸς τὴν γυναῖκα πολεμεῖ, οὐδὲ πρὸς τὸν λυπήσαντα, οὐδὲ

ἀρεταί, τῶν παθῶν τὸν νοῦν χωρίζουσιν· αἱ δὲ πνευματικαὶ θεωρίαι, τῶν ψιλῶν νοημάτων· ἢ δὲ καθαρὰ προσευχή, αὐτῷ αὐτὸν παρίσθησι τῷ Θεῷ» (Κ.ἀ. III, 44, PG 90, 1029B).

162. Μ α ξ. Ὁ μ ο λ., Κ. ἀ. II, 52, PG 90, 1001B.

163. Ἐνθ' ἀν., II, 76, PG 90, 1008CD. Λέγει ὁ ἅγ. Μάξιμος: «Ἄλλο ἐστὶ πρᾶγμα καὶ ἄλλο νόημα καὶ ἄλλο πάθος. Καὶ πρᾶγμά μὲν ἐστίν, οἷον ἀνὴρ, γυνή, χρυσός, καὶ τὰ ἐξῆς· νόημα δέ, οἷον μνήμη ψιλῆ τινος τῶν προειρημένων· πάθος δέ, οἷον φιλία ἄλογος ἢ μῖσος ἔκκριτόν τινος τῶν προειρημένων...» (Κ. ἀ. III, 42, PG 90, 1029A). Κατωτέρω δὲ λέγει: «Νόημά ἐστιν ἐμπασές, λογισμὸς σύνθετος ἀπὸ πάθους καὶ νοήματος. Χωρίσωμεν τὸ πάθος ἀπὸ τοῦ νοήματος καὶ ἀπομένει ὁ λογισμὸς ψιλός· χωρίσωμεν δὲ δι' ἀγάπης πνευματικῆς καὶ ἐγκρατείας, ἐὰν θέλωμεν» (Κ. ἀ. III, 43, PG 90, 1029B).

164. Βλ. Μ α ξ. Ὁ μ ο λ., Κ. ἀ. II, 73, PG 90, 1008A.

165. Βλ. ἔνθ' ἀν., II, 75, PG 90, 1008C: «Τὸ οὖν εἶδ' τούτοις χρῆσασθαι ἢ κακῶς ἢ τοῖς περὶ ταῦτα συμβεβηκόσιν, ἢ ἐναρέτους ἢ φαύλους ἡμᾶς ἀποφαίνειν».

166. Βλ. ἔνθ' ἀν., II, 76, PG 90, 1008CD.

167. Ἐνθ' ἀν. II, 73, PG 90, 1008A.

168. Ἐνθ' ἀν., II, 76, PG 90, 1008CD. Πρβλ. Τ ο ὕ α ὗ τ ο ὕ, Κ. ἀ. III, 4. PG 90, 1017BC: «Οὐ τὰ βρώματα κακά, ἀλλ' ἢ γαστριμαργία· οὐδὲ ἢ παιδοποιεῖα, ἀλλ' ἢ πορνεία· εἰ δὲ τοῦτο, οὐδὲν ἐν τοῖς οὖσι κακόν, εἰ μὴ ἢ παράχρησις, ἥτις συμβαίνει ἐκ τῆς τοῦ νοῦ ἀμελείας περὶ τὴν φυσικὴν γεωργίαν».

169. Ἐνθ' ἀν. II, 73, PG 90, 1008AB. Πρβλ. II, 78, PG 90, 1009A καὶ III, 3, PG 90, 1017C.

πρὸς τὰς τούτων φαντασίας, ἀλλὰ πρὸς τὰ πάθη τὰ ταῖς φαντασίαις συνεζευγμένα»¹⁷⁰. Ὁ νοῦς τοῦ θεοφιλοῦς πολεμεῖ ἐναντίον τῶν φαντασιῶν καὶ τῶν νοημάτων, τὰ ὅποια ἀποτελοῦν οὐσιαστικὸν πειρασμὸν»¹⁷¹ δι' αὐτόν.

Ὅθεν, ἐὰν ὁ νοῦς κάμῃ ἐσφαλμένην χρῆσιν τῶν νοημάτων, ἤτοι ἐὰν δὲν θεωρήσῃ ταῦτα πνευματικῶς¹⁷², σημαίνει ὅτι οὗτος ὑπετάγη εἰς τοὺς δαίμονας καὶ εἰς τὰ ἐν τοῖς πράγμασι κακὰ ἢ ἐμπαθῆ νοήματα¹⁷³, διότι ἔργον ἀκριβῶς τῶν δαιμόνων εἶναι νὰ ἐπιβάλουν εἰς τὸν νοῦν τὴν ἐμπαθῆ πλευρὰν τῶν πραγμάτων¹⁷⁴ καὶ ν' ἀποπροσανατολίσουν τοῦτον ἀπὸ τὰς κατὰ φύσιν ἐνεργείας του¹⁷⁵. Ἐπιτυγχάνουν δὲ τοῦτο, ὅταν εὑρουν τὸν νοῦν ἀμελοῦντα. Ἡ ἀμέλεια δηλ. κατὰ τὸν ἁγ. Μάξιμον εἶναι τὸ κακόν, τὸ ὁποῖον ὀδηγεῖ εἰς τὴν παράχρησιν τῶν νοημάτων¹⁷⁶.

Ὁ νοῦς λοιπὸν εἶναι ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἀναλαμβάνει ὅλον τὸ βᾶρος τῆς ἠθικῆς τελειώσεως καὶ θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ κλιμάκωσις τῶν ἐνεργειῶν του συνοψίζεται ὑπὸ τοῦ ἁγ. Μαξίμου εἰς τὰ ἐξῆς: ὁ νοῦς χωρίζεται ἀπρῶτον τῶν παθῶν, ἔπειτα τῶν ἐμπαθῶν λογισμῶν· εἶτα φύσεως καὶ τῶν περὶ φύσιν λόγων· εἶτα νοημάτων καὶ τῶν περὶ αὐτὰ γνώσεων. Καὶ τελευταῖον τῶν περὶ προνοίας λόγων διαδύς τὸ ποικίλον, εἰς αὐτὸν ἀγνώστως καταπτᾶ τὸν περὶ μονάδος λόγον· καθ' ὃν μόνην θεωρήσας ἑαυτοῦ τὴν ἀτρεψίαν ὁ νοῦς, χαίρει τὴν ἀνεκλάλητον χαρὰν, ὡς τὴν εἰρήνην εἰληφῶς τοῦ Θεοῦ...»¹⁷⁷. Ὁ νοῦς εἶναι ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος δέχεται τὸν φωτισμὸν τῆς θείας καὶ ἀμάχου μονάδος¹⁷⁸ καὶ ἐνοῦται μετὰ τοῦ Θεοῦ, γινόμενος «τῇ μεθέξει Θεός»¹⁷⁹.

Ὁ ἁγ. Μάξιμος σημειοῖ, ὅτι ὁ νοῦς εἰς ὅλην αὐτὴν τὴν πορείαν του βοηθεῖται ὑπὸ τῶν τριῶν αὐτοῦ δυνάμεων: τῆς λογικῆς, τῆς ἐπιθυμητικῆς καὶ

170. Ἐνθ' ἀν., III, 40, PG 90, 1029B.

171. Ἁ. Θεοδώρου, Οὐσία τῆς Ὁρθοδοξίας, σελ. 262.

172. Βλ. Μαξ. Ὁμολ., Κ. ἀ. III, 96, PG 1045C.

173. Βλ. ἔνθ' ἀν., II, 71, PG 90, 1008A.

174. Βλ. ἔνθ' ἀν., II, 90, PG 90, 1013B. Ἀλλαχοῦ ὁ ἁγ. Μάξιμος γράφει: «Ὡσπερ τὸ σῶμα ἔχει κόσμον τὰ πράγματα, οὕτω καὶ ὁ νοῦς ἔχει κόσμον τὰ νοήματα. Καὶ ὡσπερ τὸ σῶμα πορνεύεται μετὰ τοῦ σώματος τῆς γυναικός, οὕτω καὶ ὁ νοῦς πορνεύει μετὰ τοῦ νοήματος τῆς γυναικός, διὰ τῆς φαντασίας τοῦ ἰδίου σώματος...» (Κ. ἀ. III, 53, PG 90, 1032D).

175. Βλ. ἔνθ' ἀν., II, 82, PG 90, 1009C. Πρβλ. Κ. ἀ. III, 35 (90, 1028C) καὶ IV, 4, 5, (90, 1057C).

176. Βλ. ἔνθ' ἀν., III, 4, PG 90, 1017CD. Πρβλ. Κ. ἀ. IV, 77, PG 90, 1068AB.

177. Μαξ. Ὁμολ., Κεφ. Σ', II, 8, PG 90, 1128C.

178. Βλ. Μαξ. Ὁμολ., Κ. θ. I, 94, PG 90, 1220A.

179. Ἐνθ' ἀν., II, 13, PG 90, 1225B.

τῆς θυμικῆς¹⁸⁰, τονίζων ὅτι διὰ τὸ νὰ κινηθῆ ὁ νοῦς κατὰ φύσιν πρέπει ἡ ἐπιθυμία καὶ ὁ θυμὸς νὰ ὑποταγοῦν εἰς τὸν λόγον¹⁸¹.

9. Ἡ ἀπάθεια¹⁸².

Ἡ σχέσις ἀρετῶν καὶ ἀπαθείας ἐγκρίεται εἰς τὸ ὅτι ἡ συνεχῆς πράξις καὶ ἐργασία τῶν ἀρετῶν δημιουργεῖ τὸ θεμέλιον ἐπὶ τοῦ ὁποίου οἰκοδομεῖται ἡ ἀπάθεια¹⁸³.

Ἀπάθεια (α-πάθος) κατὰ τὸν ἅγ. Μάξιμον εἶναι «εἰρηνικὴ κατάστασις ψυχῆς, καθ' ἣν δυσκίνητος γίνεται ψυχὴ πρὸς κακίαν»¹⁸⁴.

«Εἰρηνικὴ κατάστασις ψυχῆς». Διὰ τὴν ἐπίτευξιν ταύτης ὁ ἄνθρωπος δίδει διμέτωπον ἀγῶνα: α) Ὑπὲρ τῶν ἀρετῶν καὶ β) κατὰ τῶν παθῶν. Προσπαθεῖ νὰ προοδεύῃ εἰς τὰς ἀρετὰς καὶ νὰ μειώνῃ συγχρόνως τὰ πάθη μέχρι τελείας ἀπαλλαγῆς ἀπ' αὐτῶν. Καὶ εἶναι διμέτωπος ὁ ἀγὼν, διότι ὁ ἄνθρωπος ὅσον προοδεύει πνευματικῶς τοσοῦτον βάλλεται ὑπὸ τῶν δαιμόνων, τῶν γεννητόρων τῶν παθῶν.

Ἡ κατάστασις ὅμως αὕτη δὲν εἶναι τὸ ἅπαν, τὸ τέλειον· εἶναι τὸ μέσον. Ἡ ψυχὴ δὲν εἶναι μὲν εὐκίνητος πρὸς κακίαν, ἀλλὰ οὔτε καὶ ἀκίνητος· εἶναι δυσκίνητος, ὅπερ σημαίνει ὅτι χρειάζεται νέος ἀγὼν διὰ νὰ φθάσῃ ὁ νοῦς εἰς τὴν τελειότητα. Ὁ ὅρος «δυσκίνητος» δεικνύει τὴν μὴ τελείαν καὶ ὀριστικὴν ἀπομάκρυνσιν τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὴν κακίαν καὶ τὰ πάθη, ἀλλ' ὅπωςδήποτε τὴν ἱκανὴν ἀπομάκρυνσίν τῆς ἐκ τούτων καὶ τὴν δύσκολον, πλὴν δυνατὴν, ἐπάνοδόν τῆς¹⁸⁵. Φανερόν εἶναι ὅτι ὁ ἅγ. Μάξιμος διὰ τοῦ ὀρισμοῦ τούτου δὲν ἀναφέρεται εἰς τὴν τελείαν ἀπάθειαν, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἄνθρωπος «παγίωτα λαμβάνει ἀκίνητον»¹⁸⁶.

Ἡ ἀπάθεια εἶναι κατάστασις τῆς ψυχῆς, ἡ ὁποία ἐχαρίσθη ὑπὸ τοῦ

180. Ὁ νοῦς παραλλήλως πρὸς τὰ τρία μέρη τῆς ψυχῆς κέκτηται τὰς ἀνωτέρω τρεῖς δυνάμεις: «Πᾶς νοῦς θεῖο κράτει διεζωσμένος, καθάπερ πρεσβυτέρους τινὰς καὶ ἄρχοντας κέκτηται τὴν τε λογικὴν δύναμιν... καὶ τὴν ἐπιθυμητικὴν... ἔτι μὴν καὶ θυμικὴν δύναμιν» (Μα α ξ. Ὁ μ ο λ., Κ. θ. ΙΙ, 73, PG 90, 1248BC).

181. Βλ. ἐνθ' ἄν., Ι, 63, PG 90, 1204BC.

182. Βλ. ἴδιαν ἐνδιαφέρουσαν ἐργασίαν ἐπὶ τῆς ἀπαθείας ὑπὸ W. V ö l k e r, Maximus Confessor, als Meister des Geistlichen Lebens, σελ. 410-423.

183. Βλ. Μα α ξ. Ὁ μ ο λ., Πρὸς Θεολ. 55 (Σχόλιον 46), PG 90, 573C.

184. Μα α ξ. Ὁ μ ο λ., Κ. α. Ι, 36, PG 90, 968.

185. Βλ. E. M o n t m a s s o n, La doctrine de l' ΑΠΑΘΕΙΑ d' après saint Maxime, ἐν Echos d' Orient 14 (1911) 36-37.

186. Μα α ξ. Ὁ μ ο λ., Πρὸς Θεολ., PG 90, 265D. Ὁ ἅγ. Μάξιμος ὁμιλεῖ σαφῶς περὶ «μερικῆς» καὶ «τελείας» ἀπαθείας (Κ. α. ΙV, 53-54, PG 90, 1060). Βλ. M. V i l l e r, Aux sources de spiritualité..., σελ. 177. Πρβλ. W. V ö l k e r, Maximus Confessor als Meister..., σελ. 412.

Θεοῦ εἰς τὸν πρῶτον ἄνθρωπον. Οὗτος, ὄντως, ἐξῆλθεν ἀπαθῆς ἐκ τῶν δημιουργικῶν χειρῶν τοῦ Θεοῦ· ἀπώλεσεν ὁμῶς ταύτην, ἕνεκα τῆς παραβάσεως¹⁸⁷, τὴν ὁποῖαν ἔμελλε νὰ ἐξαφανίσῃ ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς Σταυρικῆς του θυσίας. Ἐγένετο ἄνθρωπος διὰ νὰ ὀδηγήσῃ ἐκ νέου τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν ἀπάθειαν¹⁸⁸ καὶ εἰς τὴν αἰώνιον ζωὴν, εἰς τὴν ἄνω Ἱερουσαλήμ, ὅπως χαρακτηρίζει ταύτην ὁ ἁγ. Μάξιμος, ἀπὸ τὴν ὁποῖαν οὗτος εἶχεν ἀπομακρυνθῆ, ἕνεκα τῶν σαρκικῶν του παθῶν¹⁸⁹. Ἐγένετο ἄνθρωπος διὰ νὰ ὀδηγήσῃ καὶ πάλιν τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸν Θεόν, τὸν μόνον «καθαρόν» καὶ «ἀπαθῆ»¹⁹⁰.

Τὰ πάθη συνεπῶς εἶναι ἡ αἰτία τῆς ἀπομακρύνσεως τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν Θεόν¹⁹¹. «Ὅστις δὲ «ἐφόνευσε» πάντα τὰ ἑαυτοῦ πάθη παύει νὰ θεωρεῖται ἄνθρωπος ἐπιγίαιος, διότι καθίσταται «ἄλος τοῦ ἐστῶτός τε καὶ μένοντος, καὶ ἀεὶ ὡσαύτως ἔχοντος φύσει καλοῦ»¹⁹², δηλ. τοῦ Θεοῦ, ὁ Ὅποῖος εἶναι τὸ «φύσει καλόν».

Ἡ ἀπάθεια εἶναι κατάστασις, ἡ ὁποία δὲν ἐπέρχεται εὐθὺς ὡς ὁ ἄνθρωπος ἐξέλη τῆς ἁμαρτίας, οὔτε μετὰ μίαν καὶ ἐξωτερικὴν (πρώτην) καὶ ἄνευ ἐπιμονῆς καὶ διαρκείας νίκης ἐπὶ τῶν παθῶν, ἀλλ’ ἐπέρχεται μετὰ σειρὰν ἐπιμόνων ἀσκήσεων, αἱ ὁποῖαι καταλήγουν εἰς τὴν ἐνσυνειδητὸν ἀσκησιν τῆς ἐγκρατείας. Ὁ ἁγ. Μάξιμος κάμνει παραλληλισμὸν τῆς προσπαθείας διὰ τὴν ἀπόκτησιν τοιαύτης ἀπαθείας πρὸς τὴν προσπάθειαν τῶν Ἰσραηλιτῶν νὰ κατακτήσουν τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας¹⁹³.

Ἡ ἀπάθεια δύναται νὰ χαρακτηρισθῆ κατάστασις ὑπερφυσική, καθόσον ἀπαιτεῖ τὸν ὀλοκληρωτικὸν χωρισμὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τοῦ γηίνου κόσμου καὶ τὴν σύνδεσιν αὐτοῦ μετὰ τὸν οὐράνιον κόσμον¹⁹⁴ ἢ, ἐπιγραμματικώτερον, τὴν ἐξοδὸν τοῦ νοῦ ἀπὸ τὴν φύσιν καὶ τὸν χρόνον¹⁹⁵. Δίδεται δ’ αὕτη εἰς τὸν ἀγωνιζόμενον ὑπὸ τοῦ ἀθλοθέτου Θεοῦ: «διὰ ... τῶν ἐντολῶν ὁ Κύριος ἀπαθεῖς τοὺς ἐργαζομένους αὐτὰς ἀποτελεῖ»¹⁹⁶. «Ἀρετῆς ἔπαθλον

187. Βλ. Μ α ξ. Ὁ μ ο λ., Πρὸς Θεολ. 63, PG 90, 681D-684A.

188. Διὰ τὸν J. Daniéλου ἀπάθεια εἶναι «la restauration de la beauté (σελ. 21), «la parfaite pureté et charité par l’observation des commendements» (Platonisme et théologie mystique, σελ. 18).

189. Βλ. Μ α ξ. Ὁ μ ο λ., Πρὸς Θεολ. 55, PG 90, 540BC.

190. J. Daniéλου, Platonisme et théologie mystique, σελ. 50.

191. Βλ. Μ α ξ. Ὁ μ ο λ., Πρὸς Θεολ. PG 90, 261A.

192. Αὐτόθι.

193. Βλ. Μ α ξ. Ὁ μ ο λ., Ἔτερα κεφάλαια ρκα’, PG 90, 1428. Βλέπε ἐπίσης E. Montmasson, La doctrine de l’ ΑΠΑΘΕΙΑ..., σελ. 37.

194. Βλ. Μ α ξ. Ὁ μ ο λ., Κ. ἀ. IV, 42, PG 90, 1057. Πρβλ. H.U.v. Balt h a s a r, Liturgie cosmique, σελ. 214.

195. Βλ. Μ α ξ. Ὁ μ ο λ., Πρὸς Θεολ. 55, PG 90, 541B.

196. Βλ. Μ α ξ. Ὁ μ ο λ., Κ. ἀ. I, 77, PG 90, 977B.

κατὰ μέθεξιν τὴν τῆς ἀπαθείας κομιζόμενος χάριν»¹⁹⁷. Καὶ ἀλλαχοῦ· «Ἄρε-
τῆς ἄθλον ἐστὶ τὸ τοῖς πόνους ἐναγωνίζεσθαι· νίκης ἔπαθλον φεροῦσης τοῖς
ὑπομένουσι, τῆς ψυχῆς τὴν ἀπάθειαν»¹⁹⁸. Ὁμοίως, «μισθοὶ τῶν πόνων τῆς
ἀρετῆς εἰσὶν ἡ ἀπάθεια καὶ ἡ γνῶσις»¹⁹⁹.

Ὁ ἅγιος Μάξιμος διακρίνει τέσσαρας βαθμοὺς ἀπαθείας²⁰⁰. Ὁ πρῶτος
ἀναφέρεται εἰς τὴν κάθαρσιν τοῦ σώματος· «Πρώτη ἐστὶν ἀπάθεια, ἡ παντελῆς
ἀποχὴ τῶν κατ' ἐνέργειαν κακῶν, ἐν τοῖς εἰσαγομμένοις θεωρουμένη»²⁰¹.

Ὁ ἄνθρωπος δηλ. κατὰ τὴν πρώτην ἀπάθειαν ἔχει ν' ἀγωνισθῆ ἔναν-
τίον τοῦ σώματος, ὥστε ν' ἀποφύγῃ πᾶσαν κακὴν πράξιν, ἡ ὅποια ἔχει ἔδραν
τὸ σῶμα²⁰². Φανερόν εἶναι ὅτι κατὰ τὴν πρώτην ἀπάθειαν ἡ ἀρετὴ, ἡ ὅποια
διαδραματίζει σπουδαῖον πρόσωπον, εἶναι ἡ ἐγκράτεια²⁰³.

Ὁ δεύτερος βαθμὸς ἀπαθείας ἀναφέρεται εἰς τὴν ἀπαλλαγὴν τοῦ νοῦ
ἐκ τῶν ἐμπαθῶν λογισμῶν· «δευτέρα δέ, ἡ παντελῆς κατὰ διάνοιαν περὶ τὴν
τῶν κακῶν συγκατάθεσιν ἀποβολὴ λογισμῶν, ἐν τοῖς μετὰ λόγου τῶν ἀρετῶν
μετιοῦσι γινομένη»²⁰⁴. Διὰ τὴν ἐπιτευχθῆ ὁ δεύτερος βαθμὸς ἀπαθείας πρέπει
ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου νὰ παραμείνῃ μακρὰν πάσης κακῆς ἐνθυμήσεως. Δὲν
εἶναι ἀρκετὸν δηλ. ν' ἀπαλλαγῆ ὁ νοῦς μόνον ἐκ τῶν παθῶν, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν
ἀναμνήσεων τῶν παθῶν²⁰⁵. Ὁ δεύτερος λοιπὸν βαθμὸς ἀπαθείας ἀποκλείει
πᾶσαν ἐκ τοῦ νοῦ νοσηρὰν καὶ ἐπικίνδυνον ἀνάμνησιν.

Ὁ τρίτος βαθμὸς ἀπαθείας ἀναφέρεται εἰς τὴν καθαρότητα τῆς καρ-
διάς²⁰⁶. Ἡ καρδιά τοῦ ἀνθρώπου πρέπει νὰ εἶναι πεπληρωμένη ὑπὸ τῆς ἀγά-
πης τοῦ Θεοῦ, ἡ ὅποια βεβαίως προϋποθέτει ὡς δεδομένην καὶ τὴν πρὸς πάντας
τοὺς ἀνθρώπους ἀγάπην. Τὴν ἀγάπην δηλ. ἐκείνην, ἡ ὅποια δὲν διακρίνει φίλον
ἢ ἐχθρόν, ἴδιον ἢ ἀλλότριον, πιστὸν ἢ ἄπιστον, ἀλλὰ τὴν ἀγάπην ἐκείνην, ἡ
ὅποια ἔχει ὡς κριτήριον τὸ κοινὸν γνῶρισμα ἢ τὸν κοινὸν σύνδεσμον ὄλων τῶν
ἀνθρώπων, τὴν «φύσιν». Ὁ ἀπαθῆς, λέγει ὁ ἅγ. Μάξιμος, «ἀνώτερος τῆς τῶν
παθῶν τυραννίδος γενόμενος καὶ εἰς τὴν μίαν φύσιν τῶν ἀνθρώπων ἀποβλε-

197. Μ α ξ. Ὁ μ ο λ., Κεφ. Σ', ΙΙ, 72, PG 90, 1157A.

198. Μ α ξ. Ὁ μ ο λ., Κ. θ. Ι, 17, PG 90, 1188A.

199. Μ α ξ. Ὁ μ ο λ., Κ. δ. ΙΙ, 34, PG 90, 996B.

200. Βλ. Μ α ξ. Ὁ μ ο λ., Πρὸς Θαλ. 55, PG 90, 544 καὶ 565. Ὁμοίως ὁ Ἰωάννης
τῆς Κλίμακος ὁμιλεῖ περὶ βαθμίδων ἀπαθείας: «Ἔστιν ἀπαθῆς καὶ ἀπαθοῦς ἀπαθέστερος»
(Κλίμαξ 29, PG 88, 1148D).

201. Μ α ξ. Ὁ μ ο λ., Κ. θ. ΙΙΙ, 51, PG 90, 1281B καὶ PG 90, 565B.

202. Βλ. ἐνθ' ἄν., ΙΙΙ, 52, PG 90, 1281D. Βλ. E. Montmasson, La do-
ctrine de l' ΑΠΑΘΕΙΑ..., σελ. 37 (I).

203. Πρβλ. Μ α ξ. Ὁ μ ο λ., Πρὸς Θαλ. (Σχόλιον 21), PG 90, 565B.

204. Μ α ξ. Ὁ μ ο λ., Κ. θ. ΙΙΙ, 51, PG 90, 1281BC.

205. Βλ. Μ α ξ. Ὁ μ ο λ., Κ. δ. ΙV, 54, PG 90, 1060C.

206. Βλ. ἐνθ' ἄν. Ι, 13, 15, PG 90, 964BC.

πόμενος, πάντας ἐξ ἴσου θεωρεῖ καὶ πρὸς πάντας ἴσως διάκειται»²⁰⁷. Τὸ μῖσος π.χ., κακία ἢ ὁποία διαταράσσει τὴν εἰρηνικὴν κατάστασιν τοῦ ἀνθρώπου, οὐδεμίαν θέσιν ἔχει εἰς τὴν καρδίαν τοῦ ἀπαθοῦς²⁰⁸.

Ὁ ἁγ. Μάξιμος γνωρίζει ἄριστα πόσον δύσκολος εἶναι ἡ κατάκτησις τῆς ἀπαθείας. Διὸ καὶ ἐπισημαίνει τὴν βαρύτητα, τὴν ὁποίαν δύνανται νὰ ἔχουν πάθη τινά, τὰ ὁποῖα κατ' ἐπιπολαίαν ἀντίληψιν ἠδύναντο νὰ ἐκληφθοῦν ὡς μηδαμινὰ ἢ ὡς πάθη δευτερευούσης σημασίας. Ἀναφέρεται λ.χ. εἰς τὴν ἐχεμύθειαν καὶ τὴν παράβλεψιν τοῦ ἐλαττώματος τοῦ συνανθρώπου μας, λέγων: «οὐπω ἔχει ἀπάθειαν, ὁ διὰ σύμβασιν πειρασμοῦ τὸ ἐλάττωμα τοῦ φίλου παραβλέπει μὴ δυνάμενος»²⁰⁹. Διὰ τὸν ἁγ. Μάξιμον συνεπῶς τρίτος βαθμὸς ἀπαθείας εἶναι («ἡ κατ' ἐπιθυμίαν περὶ τὰ πάθη παντελῆς ἀκινήσις»²¹⁰).

Ὁ ἄνθρωπος καὶ ἂν ἀκόμη κερδίσῃ τὴν τρίτην ἀπάθειαν, ἡ καρδία του δὲν θὰ παύσῃ νὰ ἔχη ποιὰν τινα κλίσιν καὶ ἀγάπην πρὸς μίαν ὑλικὴν εὐχαρίστησιν. Διὸ καὶ ἡ προσοχὴ του πρέπει νὰ εἶναι μεγαλύτερα ἀπὸ ἃ, τι εἰς τοὺς δύο προηγουμένους βαθμοὺς²¹¹.

Τέταρτος καὶ τελευταῖος βαθμὸς ἀπαθείας εἶναι ἐκεῖνος, κατὰ τὸν ὁποῖον ὁ νοῦς ἀπαλλάσσεται καὶ ἀπὸ αὐτὴν εἰσέτι τὴν «φιλὴν φαντασίαν» καὶ ἐπιτυγχάνει «τὴν κατὰ διάνοιαν πασῶν τῶν αἰσθητῶν φαντασιῶν τελείαν ἀπόθεσιν»²¹². «Τετάρτη δὲ ἐστὶν ἀπάθεια», γράφει ὁ ἅγιος Μάξιμος, «ἡ καὶ αὐτῆς τῆς ψιλῆς φαντασίας παντελῆς κάθαρσις, ἐν τοῖς διὰ γνώσεως καὶ θεωρίας καθαρὸν καὶ διειδῆς ἔσοπτρον τοῦ Θεοῦ ποιησαμένοις τὸ ἡγεμονικόν, συνισταμένην»²¹³.

Ὅσοι εἶναι οἱ τέσσαρες βαθμοὶ τῆς ἀπαθείας, οἱ ὁποῖοι παρουσιάζουν σαφῆ ἀλληλουχίαν²¹⁴. Ὁ φθάσας δὲ εἰς τὴν εἰρηνικὴν ταύτην κατάστασιν ἐπέτυχε τὸν ὑπέρτατον σκοπὸν τῆς «πράξεως»²¹⁵. Ὁ ἁγ. Μάξιμος συγκεφα-

207. Βλ. ἐνθ' ἄν., II, 30, PG 90, 993B.

208. Βλ. ἐνθ' ἄν., I, 14, PG 90, 964C.

209. Ἐνθ' ἄν., IV, 92, PG 90, 1069D. Βλ. E. Montmasson, La doctrine de l' ΑΠΑΘΕΙΑ..., σελ. 39 (I).

210. Μαξ. Ὁμολ., Κ. θ. III, 51, PG 90, 1281C.

211. Πρβλ. E. Montmasson, La doctrine de l' ΑΠΑΘΕΙΑ..., σελ. 39 (I). Ἡ προσοχὴ αὕτη τοῦ Χριστιανοῦ ἔχει ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὴν «νήψιν» τῶν νηπτικῶν Πατέρων. (Βλ. Γ. Μαντζαρίδου, Νῆψις, ἐν Θ.Η.Ε. 10 (1966) 471-474).

212. Μαξ. Ὁμολ., Κ. θ. III, 52, PG 90, 1281D. Πρβλ. PG 90, 565B.

213. Ἐνθ' ἄν., III, 51, PG 90, 1281C.

214. Βλ. E. Montmasson, La doctrine de l' ΑΠΑΘΕΙΑ... σελ. 41 (II).

215. Βλ. J. Meyendorff, Le Christ dans la théologie byzantine, σελ. 159. Κατωτέρω ὁ συγγραφεὺς γράφει: «Grâce à l' apatheia l' homme devient libre et peut développer en lui-même l' ἀγάπη divine et se consacrer entièrement à la théoria, dont la prière perpétuelle et 'Intellectuelle' est l' expression la plus adéquate» (αὐτόθι).

λαιώνων τὰ περι τῆς ἀπαθείας, λέγει: «Ὁ τοίνυν καθάρας ἑαυτὸν ἐνεργείας παθῶν, καὶ τῆς ἐπ' αὐτοῖς κατὰ διάνοιαν συγκαταθέσεως ἐλευθερωθεὶς, καὶ τῆς περι αὐτὰ κατ' ἐπιθυμίαν κινήσεως στάσιν λαβὼν, καὶ τῆς αὐτῶν φιληθῆς φαντασίας τὸν νοῦν καταστήσας ἀμόλυντον, τὰς τέσσαρας γενικὰς ἀπαθείας ἔχων, ἐξέρχεται τῆς ὕλης καὶ τῶν ὕλικῶν, καὶ πρὸς τὴν νοερὰν καὶ θεϊαν καὶ εἰρηνικὴν τῶν νοητῶν ἐπέιγεται λῆξιν»²¹⁶.

10. Συμπέρασμα.

Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐλεύθερος νὰ πράξῃ τὰς ἀρετὰς ἢ νὰ παρίδῃ αὐτάς. Εἶναι ἐλεύθερος νὰ ἐπιτύχῃ, διὰ τῶν ἀρετῶν, τὴν τελειώσιν του καὶ τὴν θέωσιν του ἢ ὄχι. Πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς τελειώσεώς του καὶ τῆς θεώσεώς του ἔχει μίαν βασικὴν προϋπόθεσιν: ἔχει λάβει ὡς δῶρον ἐκ Θεοῦ τὸ «εἶναι». Ἡμπορεῖ δὲ νὰ ἐπιτύχῃ τὸ «εὖ εἶναι» καὶ νὰ τοῦ παραχωρηθῇ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τὸ «ἀεὶ εἶναι». Ἀπαιτεῖται ὅμως καὶ μία βασικὴ προϋπόθεσις ἐκ μέρους τοῦ ἀνθρώπου: νὰ θελήσῃ «κατὰ προαίρεσιν»²¹⁷ νὰ πράξῃ τὰς ἀρετὰς καὶ νὰ μὴ παραφθείρῃ τὴν προϋπάρχουσαν αἰτίαν, ἣτοι τὸν προόντα λόγον²¹⁸, τοῦ εἶναι ἐν τῷ Θεῷ.

Αἱ ἀρεταὶ ἀποτελοῦν τὸ μέρος, τὸ ὁποῖον ἀνήκει εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ κατάλληλος χρῆσις αὐτοῦ—ἣτοι ἡ πράξις τῶν ἀρετῶν—ἀνοίγει τὸν δρόμον πρὸς τὴν θέωσιν. «Ὅστις μετέχει τῆς ἀρετῆς «καθ' ἕξιν παγίαν», μετέχει ἀναμφιβόλως τοῦ Θεοῦ, ὁ ὅποιος εἶναι ἡ οὐσία τῶν ἀρετῶν»²¹⁹.

Ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἐν ἑαυτῷ φύσει τὴν «σποράν τοῦ ἀγαθοῦ». Ἐχει δηλ. ἐν ἑαυτῷ τὴν «ἀρχήν», ἣτοι τὴν προϋπαρξίν του ἐν τῷ Λόγῳ. Ἐὰν «κατὰ προαίρεσιν» καλλιεργήσῃ ταύτην, τότε θὰ φθάσῃ εἰς ἐν «τέλος», ἣτοι εἰς τὴν θέωσιν. Ἡ ἀρχὴ ἀνῆκεν εἰς τὸν Θεόν, τὸ τέλος ἀνήκει κατὰ κύριον λόγον εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὁ ὅποιος πραγματοποιεῖ ἐν ἑαυτῷ τὸ θεῖον σχέδιον τῆς θεώσεώς του²²⁰.

216. Μ α ξ. Ὁ μ ο λ., Κ. θ. ΙΙΙ, 51, PG 90, 1281C.

217. Ὁ ἄγ. Μάξιμος λέγει, ὅτι τῆς προαιρέσεως προηγούνται ἡ ὄρεξις, ἡ βουλή, ἡ κρίσις· καὶ ὅτι προαίρεσις εἶναι «οὔτε μόνον ὄρεξις καθ' αὐτήν, οὔτε βουλή, οὔτε κρίσις· ἀλλὰ ἐκ τούτων σύγκρατος, καθὼς ὁ καθ' ἡμᾶς ἄνθρωπος ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος σύνθετος» (PG 91, 16C). Εἶναι δηλαδὴ αὐτὸ τὸ ὁποῖον ἔρχεται μετὰ τὴν ὄρεξιν (τὴν ὄρεξιν τὴν λογικὴν καὶ ζωτικὴν 'PG 91, 13A') καὶ τὴν βουλήν καὶ τὴν κρίσιν· «εἶναι ὄρεξις βουλευτικὴ τῶν ἐφ' ἡμῖν πρακτῶν» (PG 91, 16C).

218. Ἡ βᾶσις τῆς σχέσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι ὅτι ὁ λόγος τοῦ ἀνθρώπου προϋπεῖρκεν ἐν τῷ Θεῷ: «Μοῖρα καὶ λέγεται καὶ ἐστὶ τοῦ Θεοῦ, διὰ τὸν αὐτοῦ προόντα ἐν τῷ Θεῷ... λόγον» (Μ α ξ. Ὁ μ ο λ., Περὶ διαφ. ἀπ. PG 91, 1080B). «Μοῖρα οὖν ἐσμεν καὶ λεγόμεθα Θεοῦ διὰ τὸ τοὺς τοῦ εἶναι ἡμῶν λόγους ἐν τῷ Θεῷ προῦφεστάναι...» ("Ἐνθ' ἄν., 1081C). Βλέπε, A. R i o u, Le monde et l' Eglise..., σελ. 66.

219. Βλ. Μ α ξ. Ὁ μ ο λ., Περὶ διαφ. ἀπ. PG 91, 1081CD. Βλέπε, H.U.v. B a l t h a s a r, Liturgie cosmique..., σελ. 74.

220. Βλ. Μ α ξ. Ὁ μ ο λ., Περὶ διαφ. ἀπ. PG 91, 1084AB. Βλέπε, A. R i o u, Le monde et l' Eglise..., σελ. 63-64.

ἽΟ ἄνθρωπος λοιπόν, ἔχων ἐκ φύσεως τὸ «εἶναι» καὶ ἐπιθυμῶν «κατὰ προαίρεσιν» τὴν τελείωσίν του, κινεῖται πρὸς τὸ «εὖ εἶναι», ἤτοι τὸν Θεόν, μὲ πόθον νὰ λάβῃ ἐκ Θεοῦ τὸ «ἀεὶ εἶναι». Ἔως οὗτου δὲ κατορθώσῃ νὰ φθάσῃ εἰς τὸν τελικόν του σκοπὸν γνωρίζει τρεῖς καταστάσεις: α) γίνεται ἐν τῷ Θεῷ, β) κινεῖται ἐν τῷ Θεῷ καὶ γ) ζῆ ἐν τῷ Θεῷ²²¹. Καὶ ἐφ' ὅσον «γίνεται ἐν τῷ Θεῷ», εἶναι «ἐν τῷ Θεῷ»· ἐφ' ὅσον «κινεῖται ἐν τῷ Θεῷ», εὖ εἶναι «ἐν τῷ Θεῷ»· καὶ ἐφ' ὅσον «ζῆ ἐν τῷ Θεῷ», ἀεὶ εἶναι «ἐν τῷ Θεῷ»²²². Καὶ ἐφ' ὅσον εἶναι «ἐν τῷ Θεῷ», χαρακτηρίζεται «ὢν»· ἐφ' ὅσον εὖ εἶναι «ἐν τῷ Θεῷ», χαρακτηρίζεται «ἀγαθός»· καὶ ἐφ' ὅσον ἀεὶ εἶναι «ἐν τῷ Θεῷ», χαρακτηρίζεται «θεός»²²³.

Ἐκ τῶν τριῶν τούτων καταστάσεων, ἡ πρώτη καὶ ἡ τελευταία, ἤτοι τὸ «εἶναι» καὶ τὸ «ἀεὶ εἶναι», ἀνήκουν εἰς τὸν Θεόν, ἡ δὲ μέση, ἤτοι τὸ «εὖ εἶναι», ἀνήκει εἰς τὴν ἐλευθέραν γνώμην καὶ κίνησιν τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος δὲν δύναται κατ' ἄλλον τρόπον νὰ προσκολληθῆ καὶ νὰ διαφυλάξῃ τὴν ἀλήθειαν τῶν δύο ἄκρων —τῶν δύο καταστάσεων— εἰ μὴ «τῆ πρὸς Θεὸν ἀεικινήσι»²²⁴.

Ὅθεν, ἡ πρᾶξις τῶν ἀρετῶν ὀδηγεῖ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν τελείαν ἀπάθειαν καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὴν θέωσιν. Ὁ μετέχων ἐνεργῶς τῶν ἀρετῶν, μετέχει τοῦ Θεοῦ, διότι Αὐτὸς εἶναι ἡ οὐσία τῶν ἀρετῶν καὶ διότι «ἐν αὐτῷ... ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμὲν»²²⁵.

221. Βλ. Μ α ξ. Ὁ μ ο λ., Περὶ διαφ. ἀπ. PG 91, 1084B.

222. Βλ. ἐνθ' ἀν., 1084BC.

223. Βλ. αὐτόθι.

224. Βλ. ἐνθ' ἀν., 1116BC.

225. Πραξ. 17, 28.